БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТЫВА ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ КОМИТЕТТЕРИНИҢ, АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ СОВЕТТЕРИНИҢ ОРГАНЫ

1961 ч. ЯНВАРЬ 25 СРЕДА № 21 (4811).

Өртээ 2 көп.

Пөс бараанарның Бүгү-эвилел делгелгезинге партияның болгаш чазактың удуртукчуларының чорааны

Эштер Л. И. Брежнев, Н. Г. Игнатов, А. Н. Косыгин, А. И. Микоян, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, Е. А. Фурцева, Н. С. Хрущев олар январь 23-те пөс бараанарның Бүгү-эвилел делгелгезинин ажыттынарының мурнуу чарында делгелгенин төп залында турғустунган делгиирлерни көргеннер.

Союзглавторгтун начальнигинин оралакчызы В. Ф. Ульянов, делгелге директору А. В. Соколов, чиик үлетпүрүн Бүгү-эвилел институдунун директорунун оралакчызы А. С. Богаева олар көрүлде үезинде тайылбыр берип турганнар.

ВЦСПС-ТИҢ VI ПЛЕНУМУ

Январь 23-те Москваага, Эвилелдер бажынының колонналарлыг залында ВЦСПС-тин VI пленуму ажыттынган. Чугаалажып турар айтырыг: СЭКП ТК-ның январь Пленумунун түүнелдериниң болгаш көдээ ажыл-агыйны улам ыңай хөгжүдер хемчегларни күүседиринче ажылчыннарны болгаш албан-хазакчыларны мобилизаттаар талазы-биле профэвилел организацияларының сорулгаларының дугайы.

Профэвилелдин удуртукчу ажылдакчылары болгаш профэвилел активчилери, министрлер, улус ажыл-агый чөвүлелдериниң ажылдакчылары, көдээ ажыл-агыйның чаартыкчылары, мурнакчылары, совет болгаш комсомол ажылдакчылары, культура-чырыдыышкын албан черлериниң төлөөлекчилери, төп солунларның болгаш журналдарының редакторлары пленумнун ажылында киржип турар.

ВЦСПС-тин даргазы, СЭКП ТК-ның Президиумунун кежигүүнге кандидат В. В. Гришин илеткел кылган.

Пленум бодунун ажылын үргүлчүлеп турар. (СЭТА).

ЧОННУҢ ЧААГАЙ БАЙДАЛЫН УЛАМ БЕДИДЕРИ БОЛГАШ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ПРОДУКТУЛАРЫ БҮДҮРЕРИН УЛАМ ЫҢАЙ КӨВҮДЕДИРИНИҢ СОРУЛГАЛАРЫ

СЭКП ТК-ның Пленумунга 1961 чылдың январь 17-де эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ чугаазы

(Уланчызы. Эгези № 20 (4810) солунда).

Ол болза бистиң айтыкчыларывыс деп каташтаайн. Бистин ындыг айтыкчыларывыс көдээ ажыл-агыйның бүгү-ле адырларында бар болгай. Ынчангаш ол айтыкчыларже угланыышкынны ап, шын шугумну тудуп көрээлинер. Шак ынчаар кылынар, бедик-медерелдиг болуп көрүнер эштер дээш оон-даа өске нинти кыйгырыглар-биле кызыгаарланмас, хей чулчуравас херек. А мурнакчыларның ажылының аргаларын боттары билир херек, ол мурнакчы кижилерден боттары өөренир херек, ынчаарга чүгле өөренир болгаш мурнакчыларның үлегерин эдерериниче өске кижилерни кыйгырар эвес, харындаа кижилерниң бут кырынга туруп алырынга организаттаашкын-биле дузалаар, бүдүүлгени шын организаттаар херек. Ынчан бистер бурунгаар дүрген шимчеп шыдаар бис.

Бир эвес кижилерни чогуур үезинде деткиир болза, олар ол-ла техника-биле оон-даа бедик бүдүүкчүлүг чорукту чедип алырлар. Тракторларны ажыглаарын чижек кылдыр ап көрээлинер. Одесса областың мурнакчы трактористери оларның бүдүүкчүлүүн бедидер орукту тыпканнар. Олар тракторнун чоруурун дүргедеткеннер. Тракторларның саны олла хевээр арткан, а бүдүүкчүлүү дыка улгаткан. Ол чүүден хамааржырыл? Машиналардан бе? Чок. Ол кижилерден хамааржыр. Бистер оларны өөредир, кижизидер, оларның дуржулгазындан өөренир, ону бүгүденин билири болдурар ужуруг бис.

Мындыг таварылга биске ховар эвес болгулаар: колхозка чангыс-ла кижи чылдын-на шылгарангай түннелдерни чедип ап турар, а колхоз ниитизи-биле хожудап турар. Ынчангаш мурнакчының ады дээрге колхозтун удуртукчуларының чаштынар камгалакчызы апаар болгай.

Районнарның, областарның, республикаларның удуртукчулары мурнакчы кижилерге чоргаарланып турарлар. Чоргаарланып турары-даа чөптүг харын. Ынчалза-даа удуртукчу кижиге ол эвээш. Удуртукчу чүгле мурнакчы кижилер-биле чоргаарланыр эвес, харын-даа оларның мун-мун салгакчылары бар болзун дээш бүгү үүлүг кылыр ужурлуг. Бир эвес кижи болунун мергежилдиин көргүскен, күш-ажылдың бүдүүкчүлүүн бедидер аргаларны көргүскен, дээди көргүзүүлерни чедип алган болза, ол көргүзүүлер өске кижилерге үлегер болган турар ужурлуг.

Ынчалза-даа ала-чаягаарлаашкынга, ажылдың чаа аргаларын кижи бүүзү болунун угаан-медерели-биле хүлээп аптар дээрзинге идегеп болбас херек. Бо талазы-биле организакчының, удуртукчунун ролю илереттинер ужурлуг. Ол болунун организакчы ажылы-биле ук колхозта, совхозта, районда бүгү кижилер дээре үлегерни төлептии-биле эдерген турарын чедип алыр хүлээлгелиг.

Шак моон ажылды база үнелеп көөр. Бир эвес бистер мурнакчыларны черден чүүү ап болурун оларның көргүскени дээш хүндүлеп, үнелээр болзувусса, удуртукчуну, организакчыны үнелээрде бир янзы көрүп — чамдык чедишкиннерни, күш-ажылдың мурнакчы аргаларын районда, область, республикада массаларның ажыглаар үүлү кылдыр канчаар кылын билирин тодарадыр херек. Бир эвес удуртукчу кижи мурнакчы аргаларны нептередип шыдавас болза ол кижи удуртукчу болуп шыдавас, мергежил чок болгаш улуг албан-хүлээлгеге олуруп шыдавас апаар. Ол аная бүзүреткен идегелди шынзыктырып шыдавас.

Көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг хандырылгазын ССРЭ-нин Күрпланынга дамчыдып бергенин үстүнде-ле чугаалаан мен. Ол ажылды боттандырары-биле Күрпланга тускай эргелелди турғускан. Көдээ ажыл-агыйны хандырарының, колхозтарга болгаш совхозтарга техниканы садарының талазы-биле айтырыгны шиитпирлээрде демократчыдылганың, ол херек дээш колхозтарның болгаш совхозтарның харыысалгазын бедидеринин, көдээ ажыл-агыйның практиктиг ажылдакчыларының талазындан хынаанны күштелдириниң оруун барымдаалаары чугула ышкаш.

Колхозтарны болгаш совхозтарны техника база чемишчидилгелер-биле хандырар төлээде, бот орулга-чарылгага үндезилеттинген Бүгү-эвилел каттыжыышкынын турғузары чугула.

Ол каттыжыышкынның сорулгалары мындыг болур: техникага, артыкшылдыг кезектерге, чемишчидилгелерге негелделерни, черле ынчаш колхозтарның болгаш совхозтарның хөрегларын-ле бүгү үүлдерин өөренип көөр; машиналарны, арттыкшылдыг кезектерни, чемишчидилгелерни дээш оон-даа өске үүлдерни бүдүүрүп үндүрер чагыгларны кылыр; оларга эргежок чугула машиналарны болгаш материалдарны колхозтарга болгаш совхозтарга садар. Бо бүгү үүлдер болза садып алырының принципинге үндезилеттинген турар ужурлуг.

Каттыжыышкын — бир талазында үлетпүр-биле, өске талазында, колхозтарның болгаш совхозтарның аразында холбаштырыкчы боолу турар.

Ол каттыжыышкынның структуразы чижек-биле, мындыг боолу болур: демократтыг эгелерге ажылдап турар, төп черде эргелелдиг. Аная бүгү республикаларның төлөөлекчилери кирер ужурлуг.

Ындыг эргелелдер республикаларга база турар ужурлуг апаар, аная бүгү областың төлөөлекчилери кирер. Оон ыңай, областар каттыжыышкыннары турар болгаш алак сөөлүнде, районнарның азы районнар аразының каттыжыышкыннары турар, оларга колхозтар болгаш совхозтарның төлөөлекчилери кирер. Ол каттыжыышкынның чер-черде органнары улуг эвес аппараттыг болур ужурлуг.

Кол хөделикчи орган болза, крайның болгаш областың каттыжыышкыны болур боор. Каттыжыышкыннар районнарга коммерция садыг конторалардыг болур ужурлуг. Каттыжыышкынга: СТС-терни, шынаа-мелиорация станцияларын, септелге заводтарын, машина шенелдезинин болгаш өске-даа станцияларны шилчидип берзе чогуур.

Бисте баштайгы үезинде кандыг-бир үүлдер чедишпес болур боор, ынчангаш каттыжыышкын техниканы хуваап таарыштырар ажылды кылыр апаар деп бодап тур мен. Ынчалза-даа бистер болза, техниканы хуваарынче эвес, харын колхозтарның болгаш совхозтарның техникага негелдезин долузу-биле хандырарынче чүткүүр ужурлуг бис. Олар машинаның өртээн төлеп турарлар, ынчангаш оларны бот орулга-чарылгага өөредир херек.

Чаа каттыжыышкынның ажылын организаттаарда, мөөнү-биле садар бааза болгаш ол чижектиг өске-даа бюрократтыг албан черлерин турғускан херээ чок. Машиналарны садары: завод — контора — колхоз, совхоз деп принцип-биле чоруттунар ужурлуг.

Үлетпүрден бүгү-ле машинаны чагыыр, эккелдирер болгаш хүлээп алыр чер — каттыжыышкын болур. Каттыжыышкын ам турып турар СТС-тернин суурунга үндезилээш, артык кезектер, тудуг үүлдери, үүрмек эт-хөрекселдер бүдүүрүп үндүрер хуузунда бүдүүлгелерлиг, моторлар, дагыр-өзектер болгаш өске-даа кезектернин солужулга фондулуг турар ужурлуг ышкаш-тыр.

Бир эвес бис СТС-терни ам колхозтарга болгаш совхозтарга шилчидип бериштер болзувусса, а ындыг хөөннер биске бар турган, ынчан бис техниканы үрегдеп, ону септээр талазыбиле ылганчыг түннелге таваржыр бис.

Чамдыкта тус черге ужур-дузалыг, хей эвес санныг машиналарны бүдүрери эргежок чугула апарып болур. Ындыг машиналарны бүдүрүп үндүрер эргени республикаларга тывыскан турар ужурлуг боор.

Каттыжыышкыннарның чагыы бар үүгле ындыг машиналарны бүдүрүп үндүреринге кирген турар ужурлуг.

Шак ынчаар организаттаарда, машиналар болгаш көдээ ажыл-агый чепсектери бүдүрериниң чагыларын колхозтарның болгаш совхозтарның чагыларынга үндезилээш турғустунган турар ужурлуг. Үлетпүр болза үүгле колхозтарның болгаш совхозтарның негелдезин өзугаар, оларның чагыларын барымдаалап, машиналарны болгаш көдээ ажыл-агый чепсектерин белеткээр ужурлуг.

Чалгын чок андазыннарның бүдүүлгезин организаттаар херек деп элээн каш чылдар иштинде чугаалажып келзе-даа, оларны амдыгаа чедир-ле кылып үндүрбейн турары ышкаш, шак ындыг үй-балай чорук ынчан чок болур. Машиналарны бүүүн комплексилиг кылдыр: тракторларны оларга хамаарышкан көдээ ажыл-агый чепсектери-биле кады бүдүүрүп үндүрер ужурлуг. Ол дугайын маная эш Гиталов бодунун чугаазынга бүзүредии-биле чугаалады.

Автомашиналарны, оларга хереглээр кожугларны, а база ол ышкаш тракторларга хереглээр кожугларны бүдүүрүп үндүрериниң планын эде көрзүүссе херек боор. Көдээ ажыл-агый бүдүүлгезинин хемчээли өскени-биле колхозтар болгаш совхозтар хей санныг түүктерни сөөртүп апаарлар. Мал ажылының хөгжүлдези-биле холбаштыр мал чеми бүдүрери дыка көвүдээр, чижээ, силосту, свөкланы, картофельди ам сөөртүп турарындан каш катап хөйну белеткээри болгаш сөөртүү негеттинер апаар.

Кукуруза силостаар болгаш тараа ажаар комбайннарны калбаа-биле бүдүүрүп үндүрерин организаттаары база-ла эргежок чугула. Тараа комбайны кукурузаның ногаан массазын болгаш үрезинин алыр дээш өстүрген кукурузаны-даа ажаап алырынга таарыштыртынган турарының дугайында эш Изаксоннун чугаалааны ол арганы ажыглаары эн-не таарымчалыг боор. Бир эвес конструкторлар ындыг сорулганы күүседиптер болза, ол ажыктыг болур ийик. Ынчаар кылыр арга бар бе? Ол айтырыгны бистин инженерлеривис, конструкторларывыс, эртемденнеривис харыылап шыдаарлар.

Ынчаарга, моторну чажылгага, чер болбаазырадылгазынга, а ол ышкаш ажаап алышкынга эпти-ле ажыглаар төлээде, боду чоруур шассилерни ыяавыла кылыр херек. Ол шассинин дугайын конструкторлар бодаар ужурлуг. Мотор 9 — 10 айлар иштинде өлүг чыдар, машиналар ажаап алышкынга үүгле 2 ай иштинде ажыглаттынган турар чорукту болдуруп болбас. Бо дээрге карылгалыг, ажык чок, камналгалыг эвес чорук-тур.

Хөвен ажаап алыр машинага хереглээр шассини база-ла кылыр херек, үүгле дээрге ол машина база-ла чылда үүгле ийи ай иштинде ажылдап турар. Инженерлер болгаш конструкторлар ындыг машиналарны тургузуп шыдаарлар деп бодап тур мен. Хөвен чыылдазында хол-биле кылыр күш-ажылды үндүр кызар болза чогуур-дур, эштер. Бир эвес бис хол-биле кылыр күш-ажылды үндүр кызыптар болзувусса, хөвен чыылдазын дыка дүргедедир бис, ындыг болганда, дүжүттүг бедидеринге дээре байдалларны тургузар бис. Колхозтар болгаш совхозтар ангыс черни эрте андарып, келир чылдың дүжүдүнге эки кедилиг байдалды тургузар апаарлар.

Ам көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алырының дугайында. Садып алышкыннын системазын эде көөр болзувусса чогуур-дур. Белеткелдин ам туруп турар системазы хөлчок-ла сайыраңгай эвес. Бо айтырыгны ТК-ның Президиумунга болгаш Чазак черинге бодап көрген болгаш белеткелдиң системазын эде тургузар херек деп түннелди кылган үүве. Тараа, техниктиг культуралар, эт болгаш мал ажылының өске-даа продуктуларын белеткээриниң база садып алырының хөрээн удуртуру-биле Күрүнеиниң белеткел комитедин тургузар болза чогуур.

Капиталистиг чуттарда ышкаш: продуктуну садып алганда бүгү-ле үүве оон-биле болганы ол деп, белеткелди шак ынчаар көөр чорук социалистиг ажыл-агыйга турбас. Ында садып алган кижи продуктуну саткан кижинин эрге-ажылының дугайын бодавайн турар. Ында хоойлу мындыг: мегелеп шыдавазында — садып шыдавас сен. Бисте принцип өске, бис планныг ажыл-агыйлыг бис. Ындыг болганда бисте белеткелчи болза бүдүүлгениң база организакчызы болур, ону үүгле аная хөрек садып алыр үүлдер — ол оон бирги сорулгазы боолу турза-даа — сонуургадып турар эвес, харын база ол садып албышаан, садып ап турары ол ажыл-агыйының дазылын божаннатпас дугайын бодаар ужурлуг.

Садар продукцияның хевирлерин болгаш садар хуусааларын баш бурунгаар айытқан турар дээш колхозтар болгаш совхозтар-биле чарар контракцияларның болгаш кереэлернин системазын чогаадып кылыр ужурлуг апаар боор.

Ындыгның төлөөзинде, үүгле бөгүн үүнү база чеже хирени садып алганы чугула эвес, харын дараазында кварталда үүү болурун, а бир эвес чыл төнчүзүнде болза — келир чылдың бирги кварталында үүү артарын көөр херек.

Белеткелди шак ынчаар организаттаанда, колхозтарда болгаш совхозтарда кошкак черлерни экизи-биле көрүп болуу, удуртукчулары болунун ажылынга күш-четпейн турар ажыл-агыйларны ылгап көрүп ап болур. Белеткелдериниң четкизин дамчыштыр колхозтарда болгаш совхозтарда ажыл-херектин байдалын өөренип болур. Ынчалза-даа белеткелчилер оларның ажыл-агыйынче холгаарлап кире бербес, а эргежок чугула хемчегларни алзын дээш, удуртулганы харыылап турар органнарга медээлеп бээр ужурлуг.

Ындыг болганда, биске кайы колхоз, кандыг хевирниң продукциязын — мыйыстыг бода малды азы хойну, хаванны, кушту, азырал коданнарны, чеже саннынны, кайы үеде, кандыг пунктуга дужаары билдинип турар кылдыр белеткел системазын шак ынчаар тургузар херек. Улуг колхозтарда болгаш совхозтарда малды шуут-ла эт комбинаттарынга хүлээп алган турарының дугайын база-ла бодап болур. Бо чорук садып алган малдарны болгаш кушта ны сөөртүп чедиреринин болгаш болбаазырадып кылырының айтырыын баш бурунгаар көрген турар ужурлуг белеткел органнарының харыысалгазын бедилер.

Чогуур хемчээлинге чедир семирткен малды, мал согар чер соккаш болбаазырадып шыдавас болганының уламынан хүлээп албайн турары ышкаш шак ындыг үш-үдүрүм чорукту моон сонгаар болдуруп болбас. Ол малдарны чогуур өйүнде сокпайн тургузуп турар чорук малдың дириг дензизинин улуу-биле чидиринге чедирер, колхозтар каражага таваржып, улус ажыл-агыйы ниитизи-биле каража-когаралга таваржып турар.

Эткен чылын мен Сталинградка чораан мен. Сталинградтан Астраханьче чоруур ужурлуг турган мен. Поезд чоруур деп турда дыка хөй кижилер чыглып келген. Бир кадарчы-казах мецээ чедип келгеш мынча деп чугаалаан:

— Эш Хрущев, эки денгилделиг кодан хойну мал согар черге эккелдим, ынчалза-даа оларны хүлээп албастааш туруп берди. Каш хонук иштинде маная ол дугайын чугаалажып келдим. Хойлар дензизин чидирип, арып турарлар, чемгерер үүве чок-тур, үүнү канчаар мен?

Бисте шак ындыг ужур-дүржок чоруктар бар болур-дур. Кажан малды сүрүп эккелгенде мал аажок семис болур, а белеткелчилер хүлээп ап турда ук мал кежи-биле сөөгү арткан, чуданны болуру ховар эвес-тир. Колхозтар болгаш совхозтар оон чеже когаралдарга таваржып, чурт оон чеже когаралга таваржып турарыл? Ынчаарга белеткелчилер моон качыгдавайн турарлар, буруулуг болгаш харыысалгалыг кижи тывылбайн турар-дыр.

А бир эвес ол кодан хойну белеткелчи ховуга хүлээп алган болгаш ону чедиреринин харыылап турган чүве болза, ынчан хойларны мал согар черге канчап-ла дүрген чедирер дугайын ол бодаар турган ийик. **(Адыш часкаашкыны).** Бир эвес белеткелге малдарны болгаш кушта ны колхозтарга болгаш совхозтарга хүлээп ап, оларны комбинатка чедиреринин харыылаар турган үүве болза, ынчан ол малды артык үе иштинде тудуп турары болгаш ону сөөртүп чедирери үүү хире каражалыг болурун ол санап көөр турган ийик. Ам дээрге харыысалга чок-тур, эштер.

Белеткел системазының дугайын эки бодап көргеш, айтырыгны шиитпирлээр херек. Белеткелчилерге машиналарны болгаш өске-даа чепсектерни берип база болгу. Мал согар пунктуларны калбартыр херек, мал согар шоолуг улуг эвес черлерни малды болгаш кушту өстүрүп турар черлерге чоок кылдыр тургузуп болур.

Тараа садып алырын ап көөр болза, хүлээп алыр пунктуларга дензилээрде колхозтарны болгаш совхозтарны мегелеп шыдавас шак ындыг системаны чогаадып кылыр херек. Ону канчаар кылырыл? Тарааны оон шыгжалда-ажаалдазын харыылавас кижи хүлээп алыр кылып болур; тарааны дужаап турар ажыл-агыйлардан кандыг-бир контролёрну тургузуп болур, азы контрольдун кандыг-бир өске системазын чогаадып кылып база болур.

Тараа шыгын хемчээр херексел эпти-ле тараа белеткелиниң үезинде үрели берген болгулаарын билир-ле болгай силер, эштер. **(Залда шимээргэшкин).** Заводтар эки аппараттарны кылып турар, ынчалза-даа шык хемчекчизи ажылдавайн баарының чыдыгааны дөмей-ле тывылган турар-дыр. Колхозтан азы совхозтан дужаар дээш тарааны сөөртүп эккээр, хүлээп алыкчы тарааны дижи-биле ызырып көргеш, оон өл-шыгын тодарадып турар, хаанның мөнгүн рублин ак демир бе азы ак демир эвеспе деп ярмаркага цыганнын хынаа турганы ышкаш, чамдык белеткелчилер тарааны ам безин ынчаар хынаап турарлар. Тарааны дижи-биле ызырып көөр олла: херек кырында тарааның өл-шыгы чижээ, 17 хуу турдала 20 хуу-дур деп доктаадып каарлар. Ындыг хүлээп алыкчылар чеже тарааны «дүрүм өзугаар» оорлап ап турарыл дээрзин бодап көрүнер-даан.

Тараа тулаан дээш бис чангыс-даа склад эргелекчизин шиидип көрбээн бис. Бир эвес складтарда чыдар тарааны катап дензилээр болза, ол тараада тулаашкын чок болур, харын кезээде дыка улуг артыкшыл тыптыр апаар. Үүге? Үүге дээрге белеткелчилернин аразында ак-сеткилдиг эвес кижилер бар-дыр, олар колхозтарны болгаш совхозтарны мегелеп турарлар. **(Адыш часкаашкыны).**

Шаарланган, оор-сук кылган ажылдакчыны бо-ла ажылдан үндүр сывырыптары, ындыг кижи сүт хүлээп алыр пунктуларга кирип алырын ораллажып турары чажыт эвес-ле болгай. Ары чигиринден арыларның болгаш сәэктернин адырылбайн баары ышкаш, шаарланган идегеттер ол пунктуларже барып турарлар. Үүге? Олар аная хырны тодуп, ижер арагалыг, тырттар таапкылыг болур, бир-ийи чыл болганда чаа бажынны ыяавыла тудуп аптар дээрзин бүзүрел-биле чугаалап болур. Ону бүгү кижилер билир. Ол үүге ынчаар кылдыныш турарыл?

Сүттүн үзүн хемчээр херексел ол пунктуларга болганчокла буступ калган бооп турар, ынчангаш, сүттүн үскүрүн аваала карак-биле көрүп доктаадып турар. Сүттүн үскүрү деп үүл дээрзин Трофим Денисовичиниң ол дугайында чугаазындан дынаан силер.

Үүге ындыг контроль чогул? Ак-сеткилдиг болза-даа быжыг туруштуг эвес кижилери безин контроль чок чорук бузутчу кылыптып болур. Хей-ниитинин контролю азы өске-даа контроль турар херек. Бо дугайын бодап көргеш, ындыг байдалды тургузар херек.

Белеткел системазының бүгү-ле ажылдакчыларын бахтаар бодавайн тур мен, ол системада хей-хей, ак-сеткилдиг эки коммунистер ажылдап турарлар. Эки коданга чангыс көдүр хой бүгү коданның адын бүжартадып болур болгай. Ындыг төлөөде, өске хойларга кодурну халдаттас дээш, кадарчы кижи ол кодур хойну кезээде-ле ангылаарын бодаар. Белеткел аппарадындан олче шугун кирип алган бузутчуларны ап октаар херек, а ындыг бузутчулар бисте бар. Өтчеттуг чорук бар болзун дээш, мораль талазы-биле шоолуг туруштуг эвес кижилерге өнемчидилге болбазын дээш, оларны шын эвес, ак-сеткилдиг эвес үүлгедиглерже киирбес дээш, контрольду турғузар херек. Чангыс сөс-биле чугаалаарга, продуктуларны хүлээп ап турар кижилерниң сагыштыы-биле шын эвес үүлгедиглер кылырының болдунар аргазын чок болдурар дээш, бо угланыышкынга ажылдаар херек.

Саарылга кооперациязын ийикпе азы кандыг-бир өске организацияны турғузарының негеллези келген ышкаш-тыр. Эрткен чылын мен шөлөлеп чораан, Киевтен ырах эвес черде оруукка бир көвүүт чанынга доктааган мен. Ол көвүүтгеп машина эртип бар чыдар. Машинада олурган өр, хөрөөжен кижилериниң сагыш-сеткили хөглүг болган. Олар мени танып каан, байыр чедирип, мендилешти. Мен олар-биле мендилештим. Кайын келдинер, эштер? деп айтырдым. Запорожьеден диди бе, азы Днепропетровскиден диди бе, меңээ ынчаар чугаалааннар ышкаш үүве.

Үн. Запорожьеден.

Кайнаар баарынар ол? деп айтырдым. Садары-биле Белоруссияже яблоко сөөртүп чордувус деп харыылааннар. Ынчаар турун болбас, эштер. Кижилер яблоктарны Хабаровскиже садыглаары-биле самолёт-биле сөөртүп чорудуп турар таварылгалар безин бисте бар болуп турар.

Күрүнеиниң садып албааны продуктуларның артыын, ылаңгыя колхозчуларныын, кооперация садып ап турар ажыл-херекти шак ынчаар организаттаар херек. Ынчалза-даа күрүнении-биле эвес, а кандыг-бир өске өртектер-биле садып алыр апаар. Кооперация ийикпе азы өске-даа организация болза продукцияны өске кайы-бир рыноктарже чорудуп, аная ол чернин өртээ-биле ону садар ындыг хүлээлгелиг бир янзының контрагентизи болур ужурлуг. Бир эвес доктааттынган өртек-биле садып алыр болза, ындыг продукцияны колхозчулар саарылга кооперациязынга бербейн, харын боттары садып саарарын орадлажыр апаарлар. Ол чорук чижек садыглаашкын болу берип болур. Бирээзи болунун продукциязын садар, а өскези ону садып алгаш, өскээр садары-биле сөөртүп чоруптар. Ол дээрге бистин демисежин турарывыс, бистин бүүү шаап турарывыс чижек садыглаашкын-дыр. Бо чорук, ылаңгыя колхозчуларның продуктуларын садып алырын организаттаар айтырыгны эки бодаваанындан төрүттүнүп турар.

Көдээ ажыл-агый органнарының ажылын эде тургузар, көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге эртемниң болгаш мурнакчы дуржулганың ролюн күштелдирер болгаш көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алырын организаттаарының айтырыгларының талазы-биле чамдык бодалдар мындыг-дыр.

III. ТАРААА-БҮДҮРЕРИН КӨВҮДЕДИР ДУГАЙЫ

Эштер! Бүгү көдээ ажыл-агый бүдүүлгезин, оон иштинде мал ажылын-даа хөгжүдеринге тараа ажыл-агыйын улам ыңай көдүрери шиитпирлиг рольду ойнаар.

Бистиң чуртувуска кур черлерни шингээдип ап турарының ачызында тараа бүдүрери дыка өскен. 1953 чылда — 5 миллиард пуд, 1960 чылда — 8,1 миллиард пуд тарааны бүдүрген. Тараа белеткелдериниң деннели дыка өскен: 1956 чылда 3 миллиард 303 миллион пуд, 1958 чылда 3 миллиард 472 миллион пуд тарааны күрүне белеткээн. Өзүлде улуг тур, ынчалза-даа ам биске тарааның күрүне курлавырларын көвүдедир дугайында айтырыгны мырыңай чаазы-биле тургузар ужурлуг кылдыр хереглел ол хире өскен-дир. Чурттун хөгжүлдезинин перспективаларын барымдаалап турган, тараа кайы хире херек болдур, ол хирени бүдүрер ужурлуг бис.

ССРЭ-нин Күрпланының болгаш Тараа продуктулар талазы-биле комитеттин санап көргенин өзугаар алырга, тараага күрүнеиниң бүгү хереглелдерин бүрүн хандырарынга биске эн чоокка чылдарда тарааның чыл бүрү садып алыышкынын 4 миллиард 200 миллион пуд чедирери эргежок чугула.

Оон иштинде тус-тус культуралар аайы-биле:

	Хереглелдерин долу хандырарынга чугула негеттинери	1960 чылда херек кырында белеткээн
	(Миллион пуд-биле)	
Кызыл-тас	2474	1873
Көк-тараа	380	354
Кукуруза	600	136
Чинге-тараа	99	73
Кырлыг-кара	44	9
Бобылар	31	21
Рис	61	3,9
Арбай	300	228
Өске культуралар	211	154

Бир эвес тараа белеткелин республикаларга хуваар болза, 4 миллиард 200 миллион пуд тарааның иштинден республика бүрүзүнүң салыышкыны барык мындыг болур ужурлуг:

	Хереглелдерин долу хандырарынга чугула негеттинери	1960 чылда херек кырында белеткээн	1961 чылда белеткеже чогуур	1953 чылда белеткээн
	(Миллион пуд-биле)			
ССРЭ	4.200	2.852	3.644—3.844	1.899
Россия Федерациязы	2.400	1.801	2.100—2.200	1.098
Казахстан	950	642	800—850	146
Украина	700	358	650—700	549
Белоруссия	23	11	15	20,1
Узбекистан	23	7	8	13,7
Грузия	15	0	10	7,2
Азербайджан	12	6,6	8	6,9
Литва	8	0	4	4,4
Молдавия	35	17	30	26,8
Латвия	8	0	4	5,6
Киргизия	12	7,6	8	11,6
Таджикистан	4	0	2	3,2
Армения	4	0	2	2,9
Туркмения	2	0	1	0,6
Эстония	4	0	2	3,1

Республика бүрүзү ниити херекке бодунун салыышкынын киирген турар дээш эки ажылдаар апаары бо саннардан илден-дир.

Чылда 4 миллиард 200 миллион пуд хемчээлдиг тарааны садып алырының сорулгазы боттаныр аргалыг бе? Ол үүгле боттуг чурагайлар болур эвес, харын бир эвес эки ажылдаар болза оларны харын-даа ажырып болур дээрзинге бүзүрелдиг мен.

Ынчаарга ол хире хемчээлдиг тарааны бүдүрерин кандыг аргалар-биле хандырып болурул? Чуртка тараа бүдүрерин көвүдериниң аргалары аажок улуг. Ол аргалар болза бүгү көдээ ажыл-агый культураларының болгаш хамыктың мурнунда кукурузаның дужүдүн бедидеринге үндезилеттинген. Кукуруза — бистиң тараа бүдүрерин көвүдедир кол курлавырывыс.

Чамдык саналашкыннарны көргүзейин. Украинаны чижекке алыылынар. Ол 10,5 миллион гектар кукурузаны тарып турар.

Бир эвес өл-шыгы элээн улуг болза-даа, кукуруза тараа кылдыр быжа бээр районнарга 3 миллион гектар черни тускайлааш, кукурузаның гектар санындан 50 центнер тарааны алыр сорулганы салыр болза ол 900 миллион пудту бээр. Оортан күрүнеге үштүн ийи кезиин садар — ол болза 600 миллион пуд болур, а 300 миллион пуду ажыл-агыйга артар. 3 миллион гектар тарылгадан 600 миллион пуд тарааны үүгле кукурузадан күрүнеге дужаап болур. Ынчаарга Украина шупту 31 миллион гектар шөлдүг болгай. А шупту тараа культураларын ол чежени тарып турарыл?

Н. В. Подгорный. 19 миллион гектар.

Н. С. Хрущев. Каташтап көрейн, үүгле 3 миллион гектарны, ынчалза-даа кукуруза тараа кылдыр быжа бээр районнарда дээре черлерни ап көрөэлицер.

Бо сорулга Украинага чедип алдынып болур бе? Чугаажок, ол чедип алдынар. Маңда эштер Блажевский, Долинник олар чыл санында кукурузаның кайы хире улуг дүжүттерин өстүрүп ап турарын эки чугаалаалдылар. Мен кукурузаның бедик дүжүттериниң өске-даа хей украин мастерлерин билир мен, Н. Г. Загладаны — Житомир области кайгамчыктыг кукурузачыны билир мен, кукурузаның гектар санындан 112-ден 200 центнер чедир тарааның дүжүдүн өстүрүп ап турар А. Г. Еременкону билир мен. Бүгү Украинада ажылдап турар үүс-үүс кижилерни шөөжи-биле адап болур ийик мен. Тараа бүдүрерин көвүдериниге Украина кайы хире улуг аргаларлыг болуп турарын көргүзер дээш бо дугайын чугаалаалым.

Ынчалза-даа ол дээрге күрүнеге Украина 600 миллион пуд үүгле кукуруза тараазын садар ужурлуг дээни ол эвес болбайнаан.

Чамдык кижилер моон девидеп, Хрущев чугаалаан-на болгай, бүгү кижилерни ол кукурузаже шилчидирин күзеп турар-дыр дижир чадавас. Ону ынчаарын кым-даа күзевейн турар болбайнаан. Украина күрүнеге 400 миллион пуд кызыл-тасты, кырлыг-карааны, чочак-тарааны, чечевицаны болгаш өске-даа культураларны база 300—400 миллион пуд кукуруза тараазын бээр ужурлуг.

Ону күүседиринге аргалар бар. Бедик дүжүттүг участокларга кукуруза тарылгазын 3 миллион гектар чедирип болур. А арткан бүгү шөлдерге өске культуралар тараазы. Республикада 8 миллион 539 мун гектар күзүн чажар, барык 4 мил-

(Уланчызы 2-ги арында).

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ чугаазы

(Уланчызы).

лион гектар чазын чажар тарааларны болгаш бобы культураларын тарыыр. Оон аңгыда, кукурузаны алаан мурнуу талакы районнарга база тарыыр. Ында зона алаан кандаачал болзажок, бо зонага-даа эки дужуттерни ап болурун дужулга чугаалап турар.

Ынчангаш 400 миллион пуд кызыл-тасты, кырлыг-караны, чочак-тарааны, чечевицаны болгаш өске-даа тараа культураларын, а база 300—400 миллион пуд кукуруза тараазын күрүнеге садар сорулга Украинага черле күүсеттинер. Ооң-биле кады, чоннуң хереглелдерин хандырарынга четчир аъш-чем тараазы, а ол ышкаш колхозтарның болгаш совхозтарның мал ажылын концентраттыг чемнер-биле бүрүн хандырарынга мал чеми тараа артар.

Бир эвес үш миллион гектарның гектар санындан 40 центнерни алыр болза, ол 720 миллион пуд болур-дур. Күрүнеге 480 миллион пудту садып болур, ынчаарга колхозтарның болгаш совхозтарның хереглелинге 240 миллион пуд артар.

Ындыг болганда, дужут гектар санындан 40 центнер турда, тараа садар талазы-биле онаалданың 80 хуузун чүгле үстүнде айыткан 3 миллион гектарның күсели-биле күүседип болур.

Гектардан 25 центнер болур кукурузаның ындыг куду дужулуг безин ап көрээлинер. Ынчаарда тарылга 3 миллион гектар турда, 450 миллион пуд алдынар, бир эвес дужуттуң үштүн ийи кезиин күрүнеге садар болза, ол 300 миллион пуд болур. Мынчангаш, бо-даа таварылгада тараа садар планның барык чартык кезиин 3 миллион гектар кукурузадан алдынган дужуттуң күсели-биле безин күүседип болур. А бүгү арткан тараа культураларының үлүүнге чүгле 350—400 миллион пуд онаажыр.

Тараа кылдыр кукуруза тарылгазынга 3 миллион гектарны Украинаның кайы черинден алза эки? Ол дээрге: Закарпат, Тернополь, Львов, Черновица, Хмельницкий, Винница, Чернигов, Киев, Черкассы, Житомир, Сумы, Харьков, Днепропетровск, Кировоград болгаш өске-даа областар болур хире-дир.

Россия Федерациязында кукуруза тарылгазы 13 миллион гектар ажыг. Ынчаарга маңаа база айыткан сорулгага 2 миллион гектарны, а кукурузаны тараа кылдыр өстүреринге дужулгалыг районнарга оон-даа хөйну тарыза. Кукурузаны тараа кылдыр өстүреринге бөөр шөлдернин хемчээлин чижек кылдыр адап тур мен. Республикаларның, крайларның болгаш областарның партия, совет органнары бар аргаларны өөренип көргеш, кукурузаны тараа кылдыр чежени тарыза чөгүүрүн ылап тодарадып болурлар. Олар кукурузаның эки дужуттерин өстүреринге хөй черни тускайлаан тудум-на совхозтарның болгаш колхозтарның мал ажылынга олар хөй тараны алырлар.

Россия Федерациязында кукурузаны тараа кылдыр өстүреринің кол районнары Соңгу Кавказ, Кара-хөрзүннүг төп зона, Поволжье болур. Бир эвес кукуруза тараазының дужулун гектардан-на 50 центнерни алыр болза, ол дээрге ийи миллион гектар шөлден 600 миллион пуд болур; 400 миллион пудту, азы ол хемчээлдің үштүн ийи кезиин күрүнеге садып болур, а 200 миллион пуд, азы үштүн бир кезии колхозтарга болгаш совхозтарга артар. Россия Федерациязының өскен чылда белеткээн 1 миллиард 800 миллион пуд тараазынга немей 400 миллион пуд тараның чүүнүң күсели-биле ап болурул дээрзи бо-дур. Оон түңү 2 миллиард 200 миллион пуд болур. Мынчангаш, Россия Федерациязынга 2 миллиард 400 миллион пуд тараны белеткээри черле боттуг херек болур.

Кукуруза тараазын будүрерин көвүдериниге Молдавия, Грузия эки аргаларлыг.

Молдав республика кукуруза өстүрер талазы-биле улуг дужулгалыг. Ол 738 мүн гектар кукурузаны тарып турар. Бир эвес ол шөлден чижек кылдыр, бештин бир кезиин—150 мүн гектарны алгаш, оон гектар санындан 50 центнер тараны алыр болза, 45 миллион пуд кукуруза тараазын ажаап ап болур. Ол хемчээлден 30 миллион пудту күрүнеге садып, а 15 миллион пудту ажыл-агыйларга артырып болур. Ындыг болганда, 150 мүн гектардан алдынган чүгле кукуруза тараазының күсели-биле Молдавия 1960 чылда тараа культураларының бүгү шөлдериниден сатканындан ийи катап хөй тараны күрүнеге садып болур.

Грузияда амгы үеде 360 мүн гектар кукурузаны тарып турар. Бир эвес бо шөлдерден 60 мүн гектарны-даа алгаш, гектар бүрүзүнден 50 центнер эвес, а ында байдалдар эки болганда, 60 центнер кукуруза тараазын алыр болза, ол дээрге 22 миллион пуд тараа болур. Ол хемчээлдин иштинден 15 миллион пудту республика күрүнеге садып, а 7 миллион пуд тараа колхозтарга болгаш совхозтарга артып болгай.

Кукуруза өстүрер талазы-биле ажылды эн дээре кижилер боттарынга алган турзун дээш колхозчуларга, совхозтарның ажылчыннарынга, механизаторларга болгаш тускай эртемнигилерге партиядан болгаш чазактан кыйгырыг үндүрер болза эки болур ийик.

Ол кыйгырыг организакчы ажыл-биле, материалдыг хандырылга-биле быжыглаттынган турар ужурлуг. Кукурузага минералдыг чемишчидилгелерни тускайлаза чогуур. А кол нуруузунда өдекти арбыдадып, эки үрезиннерни, ынчаарга хамаарышкан зонага кургаг тараа кылдыр ыяавыла быжа бөөр сорттарны болгаш хайнактарны белеткээри эргежок чугула. Эки тарылганы, кукурузаның эки шынарлыг ажаалдазын болгаш дужуттуг ей-шаанда ажаап алырын хандырар херек.

Гектар санындан кукурузаның 50—60 болгаш оон-даа хөй тараазы дээш демисежиринге белен мүн-мүн эки-турачылар тыпты бөөрлер. Гектар санындан кукурузаның 50 центнер тараазы — ол дээрге хоозун күзээшкин эвес, а боттуг чүведир!

Ындыг дужуттуг хөй-хөй колхозтар болгаш көдээ ажылагыйның мурнакчылары хөй чылдарда ап турар.

Чамдык чижектерни көргүзейн. Тернополь областың Мельнице-Подольск районунуң Сталин аттыг колхозунуң звеночузу эш Е. А. Долинюк сөөлгү алды чылдарның дургузунда 20 гектар шөлге ортумаа-биле гектар санындан 153 центнер кукуруза тараазын ап келген. 1960 чылда ол гектар санындан 167 центнер кукуруза тараазының дужулун өстүрүп алган.

Ол областың Скалатск районунуң Карл Маркс аттыг колхозунуң звеночузу эш А. Г. Еременко эткен чылын 20 гектар шөлге гектар санындан 112,5 центнер кукуруза тараазын алган.

Закарпат области Мукачев районнуң Ленин аттыг колхозунда эш А. М. Ладани 1960 чылда 15 гектар шөлге гектар санындан 115,3 центнер, Иршавск районнуң «Чаа амыдырал» колхозунда эш Ю. Ю. Питра — гектар санындан 120 центнер кукуруза тараазын алган.

Иршавск районнуң «Чаа амыдырал дээш» деп колхозунда (даргазы эш П. Ю. Биленец) 320 гектар шөлге гектар санындан 62,4 центнер кукуруза тараазын алган.

Иршавск районга (райком секретары эш Г. Г. Гонак) кукурузаның бүгү 1.100 гектар шөлдериниң бир гектарындан-на 50 центнер тараа алдынган.

Житомир области Черняховск районунуң Май 1 аттыг колхозунуң звеночузу эш Н. Г. Заглада болза хөй чылдарда улаштыр гектар санындан 70—90 центнер кукуруза тараазының дужулун ап келген.

Хмельницкий областың Городокск районунуң «Украина» колхозу (даргазы эш Г. И. Ткачук) сөөлгү үш чылдарның дургузунда 460 гектар шөлге гектар санындан 50 центнер ажыг кукуруза тараазын ап келген.

Волчик районунуң Сталин аттыг колхозунда (даргазы эш А. И. Андриевский) көргүзүглер база ындыг.

Черкассы области Черкассы районунуң ВКП(б) аттыг колхозу (даргазы эш К. А. Хандусь) 1960 чылда 300 гектар шөлге гектар санындан 55,4 центнерни алган.

Чернигов области Мало-Девица районунуң Чапаев аттыг колхозунуң звеночузу эш А. В. Плющ беш чылдарның дургузунда ортумаа-биле гектар санындан 90 центнер ажыг кукуруза тараазын ап келген.

Винница области Крыжопольск районунуң Сталин аттыг колхозу (даргазы эш М. Д. Чуприна) 1960 чылда 280 гектар шөлге гектар санындан 52 центнер кукуруза тараазын алган.

Киев области Гребенко районунуң «Совет Украина» колхозунда эш С. Д. Виштак сөөлгү үш чылдарда 20 гектар шөлге гектар санындан 100 центнер ажыг кукуруза тараазының дужулун ап турар.

Днепропетровск области Лиховск районунуң «Кызыл партизан» колхозунда эш М. Е. Озерный алаан каш чылдарда гектар санындан 200 центнер ажыг кукуруза тараазының дужулун ап келген.

Россия Федерациязында Краснодар крайның Усть-Лабинск районунуң «Кубань» колхозунуң звеночузу эш Р. П. Ткачев 1960 чылда гектар санындан кукурузаның 98 центнер тараазын алган. Кореновск районнуң Киров аттыг колхозунуң комплексилиг бригадазының бригадири эш В. К. Гришин 1960 чылда 112 гектар шөлге гектар санындан кукурузаның 77,5 центнер тараазын алган. Славян районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң механизаторлары эштер В. М. Шкут биле В. Г. Шкут олар 1960 чылда 95 гектар шөлге гектар санындан кукурузаның 75 центнер тараазын алганнар. Курганинск районнуң Ново-Алексеевский совхозу (директору эш Я. К. Жужа) 1960 чылда 680 гектар шөлге гектар санындан 64,6 центнерни алган. Красногвардейск районнуң «Россия» колхозу (даргазы эш А. П. Демченко) 500 гектар шөлге гектар санындан кукурузаның 63,3 центнер тараазын өстүрүп алган.

Красногвардейск район (райком секретары эш С. Я. Козлов) 1960 чылда ниитизи-биле 1.900 гектар шөлге гектар санындан 51,8 центнерни алган.

Воронеж области Семи Луки районнуң «Подгорное» колхозунуң колхозчузу эш П. Ф. Пустовалова сөөлгү алды чылдарның дургузунда гектар санындан 45-тен 70 центнер чедир, ол-ла колхозтуң колхозчузу эш М. П. Горлова —41-ден 95 центнер чедир кукуруза тараазының дужулун ап келген. Семи Луки районнуң «Подгорное» колхозунда звеночу эш И. М. Долгих 1960 чылда 100 гектар шөлге гектар санындан 51,2 центнер кукуруза тараазын алган. Семи Луки район (райком секретары А. Е. Меньшов) 1960 чылда ниитизи-биле 1.245 гектар шөлге гектар санындан 41,3 центнер кукуруза тараазын алган.

Чечено-Ингушетияда Шалинск районнуң «Джалка» совхозунуң звеночузу эш А. И. Зармаев 20 гектар шөлге 1959 чылда гектар санындан 149 центнер, 1960 чылда 141,8 центнер кукуруза тараазын алган. Назрановск районнуң «Октябрь 14 чылы» совхозунуң звеночузу эш Кусиева Зайдат 1960 чылда 30 гектар шөлге гектар санындан 108,5 центнерни алган. Шалинск районнуң «Шалинский» совхозунда эш Музыкаева Малика—1960 чылда 15 гектар шөлге гектар санындан кукурузаның 105 центнер тараазын алган. Сунженск районнуң «Тиилелге» колхозу (даргазы эш В. И. Емельян) 1960 чылда 322 гектар шөлге гектар санындан кукурузаның 61,3 центнер тараазын алган.

Соңгу Осетияда Кировск районнуң Сталин аттыг колхозунуң звеночузу эш Х. А. Албегов эткен чылын 30 гектар шөлге гектар санындан 150 центнерни алган.

Кабардино-Балкарияда Лескенск районнуң «Тиилелге» колхозу (даргазы эш А. А. Талкенов) 1960 чылда 100 гектар шөлге гектар санындан 100,5 центнерни алган.

Терск районнуң «Ийиги беш чыл» колхозу (даргазы эш А. Т. Мамрешев) 1960 чылда 400 гектар шөлге гектар санындан 77,7 центнерни алган.

Лескенск районнуң Ленин аттыг колхозу (даргазы эш К. К. Тарчоков) эткен чылын 800 гектар шөлге гектар санындан кукурузаның 82,3 центнер тараазын алган.

Россия Федерациязының, Украинаның, Молдавияның болгаш Грузияның талазы-биле чамдык саналгыннарны көргүстүм. Ынчаарга чер ажылының культураның бедидип, тарылга шөлдериниң тургузуун экижидип турган, өске республикалар база тараа будүрерин дыка көвүдедир аргалыг болуп турар. Ылангыя бобы культураларын: чочак-тарааны, фасольду, чечевицаны болгаш белоктар хөй өске-даа культураларны калбаа-биле нептередир херек. Бобылар тараан шөлдерге өске үнүштер база эки үнер.

Ам кукурузаны тараа кылдыр өстүреринің сорулгазын мөөн онзалап демдеглөөн чоруум кукурузаны силоска ажыглаар кылдыр өстүреринің айтырыынче совхозтарның болгаш колхозтарның улуртукчуларының кичээнгейин кошкадып болур дээни ол эвес-тир. Кукурузаны тараа кылдыр өстүрерин кукурузаны силос кылдыр өстүреринге удурланыштыр тургузуп болбас. Боларның кайызынче-даа кичээнгей салыр ужурлуг бис. Күрүнеге садар тараны көвүдедир болгаш оон-биле кады силос будүрерин база көвүдедир херек. Бистің карак четпес делгемнеривисте хөй хемчээлдиг тарылга черлери бар турда, кайы-даа сорулганы хары угда шиитпирлеп болур. Ынчаарга бир эвес удуртулганы, кижилерни шилип алырын, күш-ажылды болгаш үрезин ажыл-агыйын организастаарын коммунистер мергежилдиг чорудар болза, бо сорулгалар шиитпирлеттинген турар.

Ам черле бодувустун хогжудаашкынывысты ажыл өртер болгаш кукурузаның бедик дужуттерин чүгле чамдык колхозтарга болгаш совхозтарга эвес, харын база бүгү шөлдерге өстүрерин өөренир ужурлуг бис. Ол болза кукурузаны тараа кылдыр өстүрүп турар чүгле ындыг зоналарга эвес, харын кукуруза бүрүн быжыттыг турда ажаап, биске четчир хемчээлдиг мал чемнерин белеткеп алыр дээш силоска тарып турар чаа зоналарга ол база хамааржыр. А ынчаарга бир эвес кукурузаны шингээдип аптар болзувусса, бистер ам херек кырында мал чемнерин будүрерин таарыштырып, оларны мал ажылының чүгле бо чылдагы хереглелдеринге эвес, харын келир чылдың үш, а оон турж ужок алды айларынга четчир силос курлавырларын тургузуп ап шыдаар бис, ынчан бистер кайы-бир районга агаар-бойдустуң таарымчалыг эвес байдалдары туруп кээр болза, баш удур магадыладыг турар ийик бис.

Кукуруза дужуду бисте хөлчок чавыс. Оон ажаап алышкыны болганчок-ла узамдыгын, өстүрүп каан дужуттуг төтчеглекчилер сыпка турда-ла оорлай бергилээр. Моон ужурунда отчёттарга дужуттуг болганчок-ла шын эвес, өстүрүп каан дужуттуг эвес, а ажаап алышкын узамдыгын, кукурузаны сыпка турда-ла төтчеглеп каапкан сөөлүнде арткан дужуттуг көргүзүп турар.

Ындыг болганда 5 миллион гектар шөлдүң гектар санындан 50 центнер кукуруза тараазын алганындан безин күрүне миллиард пуд ажыг бараанныг тараны немей алыр. Бисте ам үеде хереглел сорулгаларынга, аъш-чем хереглелдерин хандырарынга тараа четчип турза-даа, мал ажылынга ол чедишпейн турар.

Амгы үеде чугаа чүгле өлбек тараа дугайында чоруп турар эвес. Тараа-биле кады колбаса, эт, саржаг, сүт херек. Бир эвес бистер улусту кыйгырар болзувусса, база чүгле кыйгырыг-биле эвес, харын олар-биле ажылдап, кадрларны болурчогууру-биле шилип ап, оларны будүрүлгениң шиитпирлиг участоктарынга шын таарыштыр тургузар болзувусса, ол түүнелдиг болур, эштер. Кол чүве дээрге, кижилерни солуурунда эвес, а оларны ажылдадып өөредиринде. Солууру — ол дээрге өң чиик херек-тир: Иванны Петрге солуп каар ол-ладыр. А Петр Ивандан дора болу берзе канчаарыл? Кижи чүүнү кылыр ужурлуун багай билир-даа боон болур, оон-биле ажылдаар херек, оон четпестерин айтып, ол бодунуң частырылары-биле чүүнү ышкынып турарын, совхозта ажыл төлевирин ышкынып турарын тайылбырлап, кылырын барымдаалаар натура болгаш акша төлевирин анаа сонуургадыр херек. Кижилер кайы хире салым чаяанныг-дыр, олар куш-ажылга кайы хире улуг күзениишкинни көргүзүп шыдаар-дыр дээрзин ынчаарда көрүп каар силер.

IV. УКРАИНАДА ТАРАА БҮДҮРҮЛГЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Украинада тараа будүрүп турарында улуг четпестерниң болгаш чазыгларның дугайын онзалап чугаалаар бодай-дыр мен.

Украина болза чуртту Россия Федерациязының дараазында кезээнде эн-не улуг тараалан району болуп келген. Күрүнеге ол 500—600 миллион пуд тараны дужаап турган.

Сибирьге болгаш Казахстанга кур черлерни шингээдип алганы-биле холбаштыр тараның күрүне белеткелдеринге Украинаның бот-дензизи кудулаан. Ынчалзажок, украин тараның чуртка ужур-дузазы эвээжевээн.

Ындыг турбуже республика тараа будүрерин болгаш күрүнеге садарын сөөлгү чылларда кызырган.

Күрүнеге тараа сатканын тодаргайлап турар саннар мындыг-дыр (миллион пуд-биле):

1948 чылда	613
1949 чылда	534
1958 чылда	553
1959 чылда	451
1960 чылда	358

Дайын сөөлүнде Украинаның көдээ ажыл-агыйын катап тургузуп турган 1948 болгаш 1949 чылдарны эки билир боор силер, эштер украиннер. Ол дээрге, шөлдерни үш катап дагын тарыыр ужурга таварышкан аар-берге чылдар турган.

Украинаның шөлдерин кандаашкын-даа, кара шуурганнар-даа шыва алган турган, эн-не берге чүве—Украинаның көдээ ажыл-агыйының кайгамчык мергежилдиг кадрларынга улуг когаралды дайын чедирген. Техника үрелип бузулган, колхозтар эн-не аар-берге байдалга турган. Хову шөлдерге кижилер ёзулуг-ла ооргазын хөндүрбейн, дерин кевитпейн ажылдап турган. Ынчаарга олар ол берге чылда чүүү кылганнарыл? Олар ёзулуг-ла маадырлыг чорукту кылып, эки дужуттуг өстүрген болгаш күрүнеге 613 миллион пуд тараны сатканнар. Ындыг кижилерни ошкаарга безин ол эвээш болур ийик.

А сөөлүнде барып республика тараны эвээш будүрүп, ону күрүнеге эвээшти садып турар апарган-дыр. Эткен 1960 чылда күрүнеге шупту 358 миллион пудту сатган. Оортан эвээш тараны Украина күрүнеге чүгле 1946 чылда саткан турган. Ынчаарга дайын сөөлүнде баштайгы чыл—1946 чыл кандыг болганын билир силер, ынчан ажыл-агый үрелип будулган, Украинаның колхозтарынга тараны инектер-биле тарып, барык бүгү хову ажылдарын хол-биле кылып турган. Ынчаарда кандаашкын бисти ужур шаап каан эвес, а дайынга үрелген ажыл-агыйны ол сандан үндүр кургадып каан.

Украинаның колхозтары болгаш совхозтары ам мырынай өске байдалдарда ажылдап турар. Олар кайгамчык мергежилдиг кадрларлыг, мурнакчы техника-биле чепсегленген. Шак ындыг байдалдарга туруп алгаш, удуртукчулар тараа будүрер талазы-биле амгы чавыс деңнелче канчап бады барганнарыл, бодунуң республиказын оон-биле берге байдалга канчап таварыштыра бергеннерил? Ындыг байдалга чедерде, чугаалажыр турары ышкаш, онза «мерген утаанныг» болур херек. Бо дугайын бөгүн доңчу чугаалаар мен, ол дугайын Киевке алаан тодаргай чугаалаар апаар.

Украинага тараа будүрүлгезинин чавыс көргүзүглери—агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдарының түүнели эвес, харын кижилер-биле багай ажылдың түүнели-дир. Силерни бичии шугумчулепсимзе, меңээ ажынмайн көрүнер, эштер, украиннер.

Украинага улуг күзел-биле он үш чыл ажылдаан кижи мен, эштер. Өөрүшкүлүг хөй хүннерни анаа чурттап эрттирген мен, Ада-чурттуң дайынының чылдарында украин улуска, бистің бүгү чуртувуска аар-берге хүннерни база анаа чурттап эрттирген мен. Күш-ажылга ынакшылдыг, эрес маадырлыг болгаш талантылыг ол улустуң бүгү-ле чүүлдерге аргалыын көрген болгаш эки билир мен.

Маадыр болурунга эвээш чүүлдерни кылган-даа дижик, а өске чылда көөрге, багай удуртукчу апарган-даа дижик, маадыр атты чаңгыс-ла чылда чедип аптып болур ындыг байдалдар Украинада бар.

Бир эвес чаъс чаап, агаар-бойдустуң таарымчалыг байдалдары тургустуна бөөр болза, гектар бүрүзүнден Украина 30 центнер кызыл-тасты ажаап ап болур, а дараазында чылда ол-ла черлерниң гектар бүрүзүнден чүгле 5 центнерни ажаап ап магат чок силер. Украинага агаар-бойдустуң байдалы чаңгыс-ла чылда безин чеже-даа өскерлир болгай, ол дээрге агаар-бойдустуң талазы-биле турум эвес куржаг, оон өлөөн каш районнары кандаашкындан хаая эвес когарап турар. Ынчангаш, тараага таарымчалыг байдалдар бар турда, кызыл-тасты гадан 30—35 центнерни, а кукурузаны 50 центнерни ап болур силер. Оон сөөлүнде ниити түүнү беш чылга ортумаа-биле үлептер болзунарза, кандыг-даа кудулаашкынныг болгаш кандаашкынныг чылларда кажан-даа ортумак эки дужутту алыр силер. Ынчаарга удуртукчу кижиниң сорулгазы чүдел дизе, ортумак көргүзүглериниң артынга чаштынарында эвес, а кандыг-даа байдалдар турда, бедик дужут дээш демисежиринде болур.

1956 чыл сагышка кирип келир-дир. Агаар-бойдустуң байдалдарының талазы-биле Украинага ол аар-берге чыл болган. Республиканың удуртукчулары эш Кириченко болгаш эш Кальченко олар ынчаарда ол берге байдалдан канчап уштунуп үнгеннерил, ынчаш.

Көдээ ажыл-агыйга оларның удуртулгазының стилин көргүскен бир мындыг болуушкун бар.

Бир катап эш Кириченко телефон долгааш:

— Шөлдерде бүгү үнүш кандаашкында хыш туруп берди—деп чугаалады.

Мен аңаа:

— Канчап шупту кыва бөөр чүвел, кандаашкындан шуптузу-ла кайын кыва бөөрил аан—деп, харыыладым.

— Шупту хыш тур харан, бодум көрдүм, эш Кальченко база чер-черге барып чораан, база бадыткап тур. Кукуруза сывынга-ла курган калган, тарымал тоорук када берген. Кезип кирипкенивис ол—деп эш Кириченко бүзүредип эгелээн.

— Кезип деп чүнер боор, эмин эртир далажып тур эвес ирги силер бе?—деп, айтыыг салдым.

— Бир эвес кеспес болзувусса, шупту тоглап калыр. Өртенип-ле тур—деп, эш Кириченко харыылай-дыр.

— Ындыг чүве кайын турар. Далажып турар-дыр силер. Ажыл-хереги эки билир дужулгалыг кижилер-биле бо дугайын сүмележип көрүнер—деп, катап харыыладым.

— Сүмелешкен бис. Мен чер-черге барып чордум, Кальченко районнарга баргаш, келди. Кукурузаны болгаш тарымал тоорукту кезер бис—деп эш Кириченко чугаалай-дыр.

Ынчаарга база катап сүме бердим:—Далашпанар, Марьинск районда эш Глуховтан айтырыш көрүнер, эш Ярошенкодан айтырыңар, бедик дужуттуң ол кайгамчык мергежилдиг мастерин шагда-ла билир мен. Гектардан ол 25—26 центнер тарымал тоорукту өстүрүп турган. Ол дээрге, чүгле Украинага эвес, өске-даа черлерге тергиин дужут-тур.

— Эш Ярошенкода база өрттенип турарын болу чугаалаан—деп, эш Кириченко ынчан харыызынга медеглээн.

Олар ынчан кукурузаны болгаш тарымал тоорукту шак ынчаар кезип эгелээннер. Оон сөөлүнде бис оларга: соксанар! Кезип болбас деп чугаалаан бис.

Ынчаарда эш Ярошенко бодунуң тарымал тооруун кеспээн болгаш гектар бүрүзүнден 23 центнер дужутту алган. Ол чылын эш Ярошенко гектар бүрүзүнден чогум чежени алганыл? тодаргай чугаалап көрүнерем, эш Глухов.

З. Н. Глухов. Гектардан 23 центнер.

Н. С. Хрущев Сывынга тура өрттенип калган тарымал тооруктан 23 центнер алдынган-дыр!

Кукуруза болгаш тарымал тоорук өрттенип калган эвес, а чаржынчыг удуртукчулар ынчаарда дазылынга өрттени бергеннер-дир ийин. Өрттенип калган чүве ол-дур! **(Адыш часказашкыны).**

Бистер бот-боттарывыска чүгле тааланчыг чүүлдерни чугаалаар ужурлуг эвес, харын чүвениң шынын арнынга чугаалаар херек эштер. Удуртукчуларның частырыгларының ужун, оларның шын эвес хөделишкиннериниң ужун колхозчулар когараар ужурга таваржып турарын медереп билир херек. Ажыл-хереги билбес болгаш ону организастап шыдавас болзунза—билир, шыдаар кижилерге орнун чайлап бер. Эш Ярошенко бодунуң тарымал тооруун ынчаарда кеспейн, а чүге эки дужутту өстүрүп алганыл, а эш Кальченко кукурузаны-даа, тарымал тоорукту-даа чугаа чокка кезериниң чөпшээрелин чүге негеп турганыл. Ол ам мынла олуржуп турар, ТК-ның кежигүнү, Дээди Советтин депутады, эн улуг республиканың — Украинаның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, ынчаарга оон частырыы, кастың дугуңден сугнуң чылбырты бергени ышкаш, оон арлы берген. Оон частырыг кылганы деп чогум чүл ол? Ол дээрге, улуг республиканың ажыл-агыйынга когарал чедиргени-дир. Өске үеде ындыг шын эвес хөделишкиннер болган чүве болза, ажыл-агыйны ынчаар чоруткан сөөлүнде хөй-хөй тараачынар оран кезип чоруп бөөр турган ийик. Бистин байдалдарывыста ол чорук чок болбас. Берге байдалдарга таварышкан колхозтарга күрүне дузаламчыны берип турар. Ындыг таварылгада Украинаның колхозтарынга дузаламчы көргүзериниң дилээн республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Эвиледдің Министрлер Чөвүлелинче чорудуп турганы ол-дур. Ынчаарга, дужуттуг херек кырында ында кандаашкын болганындан ажаап албаан эвес, а удуртукчуларның чедир билбезиниң ужурунда тараны черге калган-даа болза, дузаламчы бердине бөөр-дир.

Ол ындыг болуп турар бе, азы чок бе? Моон соңгаар ынчаар кылып хоржок, ынчаар удуртуп болбас. Чүвениң бүгү-ле шынын ажыы-биле болгаш дорту-биле чугаалаар херек, ол шынны чон билип алыр. Ажыл-агыйны башкарарынга бергелерни ажып эрттеринче чон көдүрлүп үнер болгаш бодунуң арганарын көргүзүптер. **(Адыш часказашкыны).**

Төп статистика эргелелиниң сан-медээлерин ёзугаар алырга, 1960 чылда Украинага 10 миллион 516 мүн гектар кукурузаның 4 миллион 245 мүн гектарын азы 40 хуузун га бүрүзүнден 113 центнер ногаан дужуттуг турда кезип алган болуп турар. Мөөн дем чугаалааным өлөөн каш чылдар мурнунда болдурганы ышкаш, кукурузаны өрткен чылын база ынчаар кезип каапкан ышкажыл. Оортан чүү болганыл ынчаш? Мал чеми эвес, а суг алганнар-дыр. А мөөн үстүнде чугаалааным Украинада хөй-хөй мурнакчы звенолар, бригадалар болгаш колхозтар ол-ла үеде кукурузаның кайы хире чаагай дужулун алган-дыр, көрүп көрүндеаан.

Кукурузаны тараа кылдыр өстүрүп алырының кайгамчык эки дужулгазы силерде бар-дыр эштер, украиннер. 1948 чылда, кукурузаны өстүреринің техниказы чок турда, эш Таран..., ол мында олуржуп тур ирги бе, билбейн-дир мен.

Н. В. Подгорный. Чок.

Н. С. Хрущев. Ол хире дужулгалыг кижини Пленумче чалаарын чүге сагынмаан ирги? Черкассы областың «Коминтерн» совхозунда эш Таран ынчаарда кукурузаны хол-биле дөрбелчин-уяланчак арганы ёзугаар өстүрүп ап турган.

Ол кижиниң дугайын чүге сактып, чугаалап турарым ол? Чүге дээрге, дөрбелчин-уяланчак арганың дешпилгелиг ужурдузазын ол хамыкты мурнап херек кырында кергүскен кижи-дир, эштер. Ынчаарда ол 12 гектарның га бүрүзүнден кукурузаның 80 центнер тараазын алган. Сөөлүредир Черкассы области кирген ол район ынчан Полтава областың составынга кирип турда, ол дужут чедип алдынган.

Эш Таранның ажылдап турар совхозу 1949 чылда бүгү 100 гектар шөлге кукурузаны дөрбелчин-уяланчак арганы ёзугаар хол-биле олуртқаш, гектар бүрүзүнден 57,6 центнер тараны алган. Эш Таранның силерге үлегери бо-дур. Кукурузаны өстүреринге тускай машиналар чок турда ындыг дужутту чедип алган.

Хол-биле кукуруза олуртур херекселдерни ажыглавышаан, 1949 чылда ийи миллион ажыг гектар шөлге кукурузаны дөрбелчин-уяланчак арга-биле олуртканын сактып көрүнерем, эштер украиннер.

ТК-га, солуннар редакцияларынга ынчан бижээн чагааларны номчаан мен, чамдык агрономнар ында мынчаар бижээн турган: көдээ ажыл-агыйны будүүлүк ёзу-биле чорударынче Хрущев катап кирип турар; кукурузаны хол-биле тарып олуртурун ол албадап турар. Ийе, ол барык будүүлүк арга турган, кукурузаны хол-биле тарып олуртуру берге-ле харын, машиналар чок болганда чүүү канчаар боор, бир болза, хол-биле тарып олуртур, бир болза аштаар, ындыг турган-на болгай. Хову шөлдерге дер үндүр ажылдааш, оон-биле дужуттуг хандырары дээре. Ол дээрге, машина дилээриниден, машиналарны кылыштарын манаарындан черле дээре болган, а машиналарны 2—3 чылда манаар турган ийик. Ынчаарга, холду суда салышкаш, машиналар манап олурары болбас херек, хүн бүрүде чемненири, а хүнде чаңгыс эвес, харын үш катап чемненири негеттинер болгай.

Ол үеге чоргаарланырымны — ажыы-биле чугаалап көрейн. Чаңгыс-ла хүннүң дургузунда чартык гектар черге кукурузаны хол-биле тарып олуртуп турган украин хөрөөжен колхозчуларның канчаар ажылдап турганын көрген мен. Чамдык хөрөөжен колхозчулар кукурузаны хол-биле хүнде гектарны-даа олуртуп турганнар. Ындыг чүткүлдүг ажыл-биле кайы хире кукурузаны өстүрген ийик, чеже хире тараны будүрген ийик, эштер!

А амгы үеде Украинаның колхозтарында болгаш совхозтарында хөй машиналар бар.

Кукуруза өстүреринге бар техника дугайында чамдык саннарны ап көрээли.

Украинада бар техника:

	1949 чылда	1960 чылда
Хөөп олуртур тракторлар	14 мүн	115 мүн
Одуруглар аразын үлдүретир ажылдап кылыр культиваторлар	1.600	29 мүн
Дөрбелчин-уяланчак кылдыр чажар сеялкалар	0	45 мүн
Кукуруза ажаап алыр комбайннар	0	19,5 мүн

Техниканың саны көвүдеп турар, а кукуруза дужулунуң талазы-биле республика бурунгаарлап шыдавайн турар.

Машиналар бар, лужулгалыг ажылдакчылар деннелге чок хөй апарган, а колхозтар болгаш совхозтар күрүнеге тараны барык ийи катап эвээшти садып турар.

Оон ужуру чүдел? Херектің ужуру хамыктың мурнунда улуртулгада, организакчы ажылда, эштер. 1949 чылда, эш Н. Д. Бубновский Шполянск районга райком секретары турда, ийи мүн гектар шөлге кукурузаны хол-биле тараан болгаш гектар бүрүзүнден 80 центнер тараны алганын Пленумга ол чугаалады. Аңаа чедир кукурузаны Шполянск районга кажан-даа өстүрбейн турган, Украинага кукурузаны Белые Церквиниң мурнуу талазынга тарыыр кылдыр кызыгаарны «эртемденнер» шыйып доктааткан турган-на болгай. Ындыг янзылыг карта-чурукту практика шоодуп-кыжыраан болгаш оларны ам чидир чажырышкан.

Ажыл-херектің хамык ужуру кижилерде, кадрларда. Кончуг моондактыг чүве чүдел дизе, көдээ ажыл-агыйның ажылхеректерин көдээ ажыл-агыйга кандыг-даа хамаарылга чок кижилерниң чамдыкта шорбажылай бөөринде болуп турар.

Сут-быштак чемнег кылдыр бышкалакта кукурузаны Синельниковск районнуң Ленин аттыг колхозунда кезип турарын Украинаның Компартиязының ТК-зының секретары эш Бубновский Украинаның КП ТК-зынга чагаазынга чоокта чаа бижээн. Колхоз даргазы эш Павленконун ол дугайында тайылбырлааны болза, ногаан кукурузаны кескеш, силостаарын район организацияларының удуртукчулары болгаш партия обкомунуң төлөөзи эш Осипов албадаан болган. Ынчаарга, эш Осипов тулут трестериниң бирээзинин хандырылга килдизинин начальнигинин оралакчызында ажылдап турар болгаш көдээ ажыл-агый-биле көнгүс таныш эвес, база кукуруза өзүлдезинин уе-чадаларының дугайын, мал чеминге оон үнезинин дугайын безин дыннап-даа көрбээн кижи болган. Беседага эш Осипов мынча деп медеглээн: «Колхозка баргаш, кукурузаны силос кылдыр кезерин албадаар херек деп областка турумда менээ чугаалааннар. Ол айтыышкыныны-ла күүседип тур мен».

Удуртулганын деннели бо ышкажыл, эштер! Бир эвес көдээ ажыл-агыйны шак ынчаар удуртур чүве болза, чиир чүве чок апарганда «Кудуруун көдүрүлбейн, а будун сөөртүне бөөр» деп үлегер сөсте ышкаш болу бөөр апаар. Үлегер состу маңаа чугаалаан дээш буруудатпайн-на көрүнер, ынчалзажок ону тараачыннар эки билирлер. Аътты бир эвес эки чемгерер болза, ол кудуруун азыптар, капшагайы кончуг, сергек апаар, а багай чемгерерге, будун арай боорда уур апаар дижир. Ону аъттыг шеригжилер база эки билирлер. **(Залда каткы, шимээргээшкин).**

Кижилерниң сагыш-сеткил байдалынга аъш-чем база өлөөн салдарлыг дээрзин шупту билир. Дайын үезинде кандыг бир инспектор кижи чедип келгеш, шериг кезээнде дайынчыларның сагыш-сеткил байдалының дугайын айтырарга, хаая эвес мынчаар харыылаар турган: «Повардан айтырып көрүнер, ол шын чугаалар ийик». Эки аъш-чемнигде сагыш-сеткил база сергек болур. Ол шын бе, Семен Михайлович?

С. М. Буденный. Шын, Никита Сергеевич!

Н. С. Хрущев. Украинаның мурнакчы кижилери бедик дужутту

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ чугаазы

(Уланчызы).

1958 чылда — 68 центнер, 1959 чылда — 70 центнер, 1960 чылда — 72 центнер тараазын алган. Агаар-бойдустуң байдалы таарымча чок болган ийи чылдарда безин, оон кукурузазының дүжүлү эн бедик болган. Агаар-бойдустун таарымча чок байдалы кукурузаны кургатпайн турар дээрзин ол чижек чугаалавайн турар деп бе ынчаш. Кукуруза кандаашкындан эвес, а багай кичээнгейден кончуг коргар.

А эш Блажевскийниң ажылдап турары Котовск районда кукурузаның кандыг дүжүдүн ажаап ап турарын көрээли: 1955 чылда — 30,5 центнер, 1956 чылда — 16,7 центнер, 1957 чылда — 15 центнер, 1958 чылда — 26 центнер, 1959 чылда — 17 центнер, 1960 чылда 17,5 центнер. Ылгал бо-дур. Байдалдар бир дөмей, а түннелдер ангы-ангы. Ынчаарга, эш Блажевскийниң звенозу сөолгу алды чылдарда гектар бүрүзүнден ортумаа-биле кукуруза тараазын 69 центнерни алган турда, ол-ла чылдарда Котовск район ниитизи-биле гектар бүрүзүнден 20,4 центнер азы мурнакчы звенонуң ап турарындан 49 центнер эвээшти ап келген.

Березовск районда СЭКП-нин XXI съездизи аттыг колхозка (даргазы М. А. Посмитный) мындыг дүжүттерни ажаап алгылаан:

	(гектардан центнер-биле) 1960 ч.	1959 ч.
Бүгү тараа культуралары	29,0	22,3
оон иштинде:		
күзүн чажар кызыл-тас	23,4	23,0
күзүн чажар арбай	25,9	37,0
кукурузаның бышкан тараазы	39,9	20,7
Чинге-тараа	17,6	20,0
Тарымал тоорук	12,3	13,5

Кукуруза тараазының дүжүдүн алды чыл дургузунда ортумаа-биле алганы:

XXI партсъезд аттыг колхоз	— 37,5 центнер
Березовск район	— 19,6 центнер
Одесса область	— 19,1 центнер

Харьков областың сорттуг участоктарынга кукурузаның бышкан чемиштиг дүжүдү 1947 — 1959 чылларда, тодаргайлаарга 13 чыл дургузунда ортумаа-биле гектардан 40 центнер болганын академик Н. Н. Кулешов дыңнадып турар, а кукурузаның бышкан чемиштиг дүжүдүн Харьков область: 1959 чылда — 11,7 центнерни, 1960 чылда — 14,6 центнерни алган.

Полтава областың дугайын онзалап чугаалаары күзенчигир. Ында кайгамчык эки черлер бар. Ындыг турбуже, тараанын ниити чыылдазын болгаш күрүнеге садарын область чыл бүрүде кудуладып турар.

Оон кол чылдагааны — тараа культураларының, ылаңгыя кукурузаның дүжүдүнүн чавызы болуп турар.

Полтава областың колхозтарынга болгаш совхозтарынга кукурузаның гектардан дараазында дүжүттерин алгылаан: 1940 чылда — 20,7 центнер, 1949 чылда — 20,1 центнер, 1956 чылда — 16,6 центнер, 1957 чылда — 13,9 центнер, 1958 чылда — 25,7 центнер, 1959 чылда — 14 центнер, 1960 чылда — 10,1 центнер.

Кукурузаның тарылга шөлдери эвээн хөй калбарып турза-даа, оон дүжүдүнүн ниити чыылдазы болгаш тараазын күрүнеге садары түгле өспейн келген эвес, а харын эвээжеп турар.

	1949 ч.	1959 ч.	1960 ч.
Тараазын алыры-биле кукурузаны тарааны (муң га)	136	146	240
Ниити чыылдазы (муң тонна)	272	204	243
Күрүнеге сатканы (муң тонна)	85	16	8

Полтава областың удуртукчулары ону кандаашкынга шамнап турарлар. Кандаашкын 1960 чылда болган-на харын, ынчалзажок 1949 чылда кандаашкынның болганы база-ла биллингир болгай.

Агаар-бойдустуң байдалын шинчилээр Институттуң чамдык мындыг сан-медээлери бар.

Сентябрьдан чылдың июльга чедир болган чаашкыннар мындыг болган (миллиметр-биле):

	1948 — 1949 ч.	1959 — 1960 ч.
Полтавага	344	312
Лубныга	322	428
Веселый Подолга	359	432

Дүжүтке шиитпирлиг ай — майда чаашкын дүшкени:

	1948 — 1949 чылдарда	1959 — 1960 чылдарда
Полтава	12	37
Лубны	14	59
Гадяч	3	60
Веселый Подол	4	79

Чылдагаан дээрге, түгле кандаашкында эвес дээрзи биллингир ышкажыл. Агаар-бойдустуң байдалдары таарымчалыг чылларда безин Полтава область аскап турар-дыр.

Агаар-бойдустуң байдалдары таарымчалыг чылларда сорттуг участоктарга болгаш областың колхозтарынга ниитизи-биле гектар бүрүзүнден алган дүжүттүн центнер-биле деннелге саннары база бар:

	күзүн чажар кызыл-тас сорттуг участоктарга	обласка	кукуруза сорттуг участоктарга	обласка
1955 чылда	30,4	18,2	39,9	18,4
1957 чылда	25,0	13,6	42,1	13,6
1958 чылда	27,7	14,8	47,5	25,1

Херектиң ужуру чогум түдел? Областың дуржулга станциязының директору М. В. Кузменко аңаа харыыны мүн-не берип турар. Оон чугаалап турары:

Сеялкаларның изин культиватор-биле хажыызындан кежилдир эрттиргеш, дөрбелчинней тараан шинчи киирер дээш кукурузаны эмин эртир сырый тарып олуртуп каапкан. Оон түннелинде: чамдык черлерде сырый чашкан, чамдык черлерде куруг, а дүжүт чок.

Кукурузаже кичээнгейни салып турар ажыл-агыйларда ол кайгамчык эки түннелдерни берип турар.

Хмельницкий областың Городокск районунда «Украина» колхозтуң даргазы Г. И. Ткачук кукуруза дугайында канчаар чугаалап турарын ап көрээли. Оон бижип турары:

«Кукуруза тараазын чыл бүрүде гектардан 14 — 15 центнерни ап турар колхозтар бистиң Украинада бар.

Кукуруза тараазын гектардан 25 — 30 центнерни-даа ап турган болзувусса, ону бодувустуң колхозувуска тарывайн баар турган ийик бис. Кызыл-тас болгаш арбай бисте гектардан 25 — 30 центнерни, а чамдыкта оон-даа хөйну берип турар, а ол культураларны түгле тарааш, чажыш каар, ажаап алыр ол-ла болгай.

Кукуруза тараазын алыры-биле ону элээн хөй хемчээлдиг шөлдерге тарып турар бис, түгле дээрге, кукуруза 50 болгаш оон-даа хөй центнер дүжүттү гектар бүрүзүнден берип турар. Тараанын ынча дүжүдүн бээри харын ол культураны ажыктыг болдуруп турар.

Бодумнуң бодалымны быжыглай бадыткап турар чамдык мындыг саннар бар. Кукурузаның бышкан чемиштиг дүжүдүн бистиң колхозка чыл бүрүде ап келгенин кызыл-тас-биле деннештирерге мындыг:

	(гектардан центнер-биле) кукуруза	кызыл-тас
1958 чылда	52,2	26,7
1959 чылда	52,0	24
1960 чылда	50,3	33

Кукурузаның түгле ногаан массазының эвес (1960 чылда гектардан 611 центнер алдынган), харын оон тараазының бедик дүжүдүнүн ачызында 1960 чылдың 11 айларында 100 гектар ажыглал черлерге онааштыр 160 центнер эътти болгаш 584 центнер сүттү бүдүрген бис. Хаван ажылын база хөгжүдүп турар бис. 100 гектар тарылга шөлүнге онааштыр 1960 чылдың он бир айларында 72 центнер хаван эъдин бүдүрдүвүс. Колхозту улгаттырган, аңаа элээн кошкак колхоз база каттышканын барымдаалап көөрүн диледим, ол дээрге ниити көргүзүглерге база салдарлыг болган.

Мен бодаарымга, кукурузага хамаарыштыр оон дүжүттүүн бедидеринче угланыышкынны алыры чугула болур.

Бисте 930 гектарга, оон иштинде тараазын алыры-биле 460 гектарга кукурузаны тарып турар. Кукурузаның гектар бүрүзүнден 50 центнер тараа дүжүдүн алырывыска мал ажылынга концентраттыг чемнер хереглелден артып турар».

Ынчаарга, кукуруза өстүреринин чедиишкини тодаргай организакчы ажылдан хамааржып турар-дыр. Кол түүл ында болуп турар.

Ставропольдуң трактористери эштер Денисенко, Транько, Полуян болгаш Григорьев олар бо айтырыгта хамаарыштыр эки чугаалааннар. Партия Төп Комитединге чагаазынга оларның бижээни болза:

«Кукурузага күш үндүрбейн чыткаш, тоолда түве дег магаданчыг түүлдерни оортан манап хоржок. Кукуруза дээш сөс кырынга аажок-ла чугаалап чоруур, а херек кырында түгле когарал чедирип турар кижилер бисте ам-даа бар. Ындыг кижилер кажан индирге үнүп келгеш: кукурузаны ховуу шөлдернин кадын-хааны деп алдаржыдып, улуг аргаларның культуразы-дыр деп айлаң кушкаш ышкаш мактап ырлап-ла турар, а бажынынга чана бергеш — чүнү чугаалаан дугайын уттуптар. Чашпаа кижилер хаан өргөөзинге кезээде бар чораан. Ынчаарга, чашпаа кижилер авыяастыг сөстер-биле кадын-хаанны мегелептер-даа турган, ынчалзажок кукурузаны мегелээри болдунмас-ла болгай. Аңаа сөс эвес, харын ажаалда херек».

Бо дээрге, көдээ ажыл-агыйның мурнакчыларының шын түннели-дир, ону деткиир херек. (Адыш часкаашкыны).

V. АЗЫРАДЫКЧЫ ХӨӨННЕРГЕ УДУР, ЧУРТТУҢ БҮГҮ ЗОНАЛАРЫНГА ПРОДУКТУЛАРНЫ БҮДҮРЕРИН КӨВҮДЕДИР

Эштер! Тараа бүдүрерин көвүдериниң улуг курлавырлары кара-хөрзүннүг эвес районнарның зоназында бар. Ол зонада тарылга шөлү 30 миллион гектар чыгам болуп турар. Кара-хөрзүннүг эвес зонаның элээн хөй районнарындан тараа садып албас деп шиитпир бодунуң үезинде хүлээп алдынган турган. Чамдык удуртукчулар ону шын эвес билген боор. Чамдык республикаларда болгаш областарда тараа бүдүрери кызырылган, тараа культураларының тарылгазы эвээжээн факт ол дугайын херечилеп турар.

Бир эвес оон чылдагаанын дилеп тыварын оралдажыр болза, оортан тодаргай түннелди кылып болур. Күр черлерни шиңгээткениниң түннелинде тараа бүдүрерин көвүдедир талазы-биле чедип алдынган чедиишкиннер болза, өзулуг-ла көдүрлүүшкүн чок байдалга турган болгаш түвени бодунуң думчуундан ырадыр көрүп шылаваан чамдык удуртукчуларга сандараашкынныг салдарлыг болган. Чуртка тарааны дыка хөйү-биле бүдүрүп турар апарганда, ону садып алырда район бүрүзүн мурнунда ышкаш ынчаар онза хынамчалыг көөрү күрүнеге чугула эвес болуп турган.

Ол районнар малдың баш санын улам-на өстүрүп, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедип, техниктиг культураларны бүдүрерин калбартып база аңаа үндезилээш көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң болгаш көдээ ажыл-агыйның орулгаларының ниити өзүлдезин хандырып ап болур боор деп СЭКП ТК болгаш чазак чери санап турган.

Ынчалза-даа чамдык удуртукчулар ону өскээр билгеннер. Бир тээ тараа садарының планын күрүне бербээн түве болганда, бистиң тараавысты хереглевээни ол-дур, тараа бүдүрерин кызырып болур-дур бис дээр чергелиг билип турганнар. Ындыг ажылдакчылар күрүнеиң эрге-ажыктарын билир чоруун илеретпээн, олар тараа бүдүрерин кызырган ийикпе, азы тараа ажылын чорударын мырыңай соксаткан турган.

Ындыг байдалды эдип алыр херек, эштер. Тараа талазыбиле күрүнеиң эргежок чугула фондуларын тургузарынга бүгү областар, бүгү республикалар киржир чоруктан ол эдилге хамаарышкан турар ужурлуг.

Хөй-хөй областар болгаш чамдык республикалар күрүнеге тарааны эвээшти садып азы мырыңай сатпайн, а күрүнеиң шыгжамырындан тарааны мурнундаазындан хөй катап улуг хемчээлдии-биле ап турарлар.

Чамдык областарның болгаш республикаларның талазыбиле медээлерни көргүзүп көрейн:

Белоруссияның күрүнеге дужааганы
1950 ч.—30 миллион пуд
1960 ч.—11 миллион пуд
Күрүнеден алган тараазы
1950 ч.—5 миллион пуд
1960 ч.—28 миллион пуд

	Белеткээни (млн. пуд) 1950 ч.	1960 ч.	Күрүнеден алганы (млн. пуд) 1950 ч.	1960 ч.
Владимир область	4,8	0,3	1,3	3,8
Кострома область	5,5	0	1,1	2,7
Тула область	13,7	6,9	4,0	7,1
Ярославль область	5,8	0,8	1,3	3,0
Калинин область	8,1	2,4	2,1	6,1
Смоленск область	7,1	1,7	2,8	6,1
Новгород область	2,3	0	2,5	5,0

Бо — тодаргай чурагайлар-дыр. Ынчаарга ол бүгү областарда дуржулгалыг удуртукчулар ажылдап турарлар, оларның чамдыктары ТК-ның кежигүннери. Ындыг бужар-бак практиканы соксадыр, азырадыкчы чорукту соксадыр херек. Областарның, республикаларның удуртукчулары ону эки билгеш, бүгү эргежок чугула түннелдерни кылза чогуур.

Москва областың көдээ ажыл-агыйында ажыл-херектерниң байдалының дугайын тускай чугаалаза чогуур.

Каш чыл бурунгаар областың колхозтары болгаш совхозтары күрүнеге 9—10 миллион пуд тарааны, оон иштинде түгле кырлыг-караны 1952 чылда 335 муң пудту дужааган.

Область тараа белеткелинден хосталы бергениниң соонда мал чеминге хереглээр тарааны күрүнеден эвээшти дилээр боор деп бодал турган, а херек кырында кандыг түүл болганын көрүп көрээлиңер. 1960 чылда область күрүнеге тараа дужааваан, оон-биле кады күрүнеден 29 миллион пуд мал чемнерин алган. (Залда шимээргэшкин).

Москва область эт, сүт бүдүрериниң хөй катап улгаттырар ужурлуг турган. А шынында херек кандыг болуп турарыл ынчаш?

Ажыл агыйларның бүгү бөлүктери 1953 чылда —99 муң тонна, 1958 чылда —94, 1959 чылда —104 муң тонна эт бүдүрген.

Областа сүт бүдүрери дыка бедий берген эвес бе? Чедиишкиннер мында база эвээш. Ажыл-агыйларның бүгү бөлүктеринге хамаарыштыр 1953 чылда сүттү 703 муң тоннаны, 1959 чылда —1.015, 1960 чылда —953 муң тоннаны бүдүрген. Түс-түс километр черлерден сүт сөөртпес төлээде, область Москва хоорайга дыка хөй сүттү бээр ужурлуг турган. Ынчаарга сүттү бар болдурар төлээде, инектериниң баш санын көвүдедири чугула, а сөолгу ийи чылдарның иштинде Москва областа инектериниң саны 20 муң башка эвээжээн.

Москва Комитединиң секретары эш Абрамов Пленумга санал бергеш, ол дугайын чугаалавады. Ыятканы-ла ол боор од. Ыядыр арынныг болганы эки-дир, а ынчамыже ындыг фактыларның дугайын ыыттаваска багай-дыр, эштер. Ажылхеректе четпестерге удур шиитпирлиг демисежир, янзы-бүрү корум-чурум чок чоруктарны шыңгыы буруу шавар, шыдажыр аргажок ындыг чоруктарга удур киленнээшкинни өскүдер херек.

Латвия, Литва, Эстония тараа бүдүрерин кандыг-даа барымдаа чокка кызырган.

Көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң санап көргенин ёзугаар алырга, кара-хөрзүннүг эвес зонага тараа бүдүрерин эн чоокку чылларда бети дээрге-ле 500 — 600 миллион пуд чедир көвүдедип болур. Ол курлавырларны ажыглаары эргежок чугула.

Кырлыг-кара, бобы культураларны бүдүрериниң дугайын хөй катап чугаалаар ужур менээ таваржып турган, ол айтырыгже база катап кириксей-дир мен.

Кырлыг-кара бүдүрери сөолгу 2—3 чылларда бүгү чуртка ниитизи-биле дыка эвээжээн. Оон медээлери мындыг. Бир эвес 1956 чылда кырлыг-кара тарылгазының шөлү 2 миллион 676 муң гектарны өөлеп турган болза, 1959 чылда оон шөлү ийи катап кызырылган, а ол үнелиг культураны белеткээри 357 муң тоннадан 69 муң тоннага чедир эвээжээн.

1960 чылда кырлыг-караның белеткели 150 муң тонна чедир улгаткан. Ынчалза-даа ол культура мурнуку хевээр-ле 1956 чылдаазындан ийи ажыг катап эвээш болуп турар.

Элээн хөй эн кол республикаларда болгаш областарда кырлыг-кара бүдүрер ажылдың байдалы мындыг болуп турар.

Россия Федерациязында кырлыг-кара тарылгазының шөлү барык ийи катап, а ону белеткээри үш катап кызырылган.

Орлов, Курск, Брянск, Горький, Перм болгаш элээн хөй өске-даа областарда кырлыг-кара тарыыр ажыл кончуг багай чоруттунган.

Курск областың Солнцевск районунда Май 1-зи аттыг колхозтуң бригадири П. М. Стрекалов СЭКП Төп Комитединге чоокта чаа чагаа чоруткан. Бригада кырлыг-караны 54 гектар шөлге тарааш, гектардан-на 120 пуд тарааны ажаап алганын ол дыңнаткан. Бригада күрүнеге 800 центнер кырлыг-караны саткан. Кырлыг-карадан алдынган орулга 160 муң рубль болган.

1961 чылда бригада дараазында дүжүттү алырын хүлээнген: кырлыг-караны — гектардан 130 пудту, чинге-тарааны гектардан —180 пудту, кукурузаны —800 центнерни, чигир свёклазын —300 центнерни.

Бир эвес бүгү Курск обласка кырлыг-караның дүжүдү ынчаан бедий бээр түве болза, колхозтар ол культурадан шуут байып үнер, а күрүне миллион-миллион пуд кырлыг-караны алыр апаар.

Украинада кырлыг-кара бүдүрери эвээжээн. Украина 1960 чылда кырлыг-караны 52 муң тонна азы 1940 чылдаазындан үш катап эвээшти дүжааган. Полтава обласка 1940 чылда кырлыг-караның ниити чыылдазы гектардан-на 13 центнер дүжүттү алган турда 58 муң тонна болуп турган. А 1960 чылда гектардан-на 4,8 центнер дүжүт турда түгле 17 муң тонна алдынган.

Полтава область 1940 чылда күрүнеге 24 муң тонна кырлыг-караны, 1960 чылда —2 муң тоннаны дужааган.

Украинага кырлыг-караны өстүреринің кайгамчык эки аргалары бар. Винницк областың Бершадск районунда Сталин аттыг колхоз 1960 чылда гектардан-на 26 центнер кырлыг-караны, Хмельницк областың Изяслав районунда Островский аттыг колхоз — гектардан-на 27,7 центнерни алган.

Белоруссияда кырлыг-кара өстүрер ажыл багай чоруттунуп турар. 1960 чылда республикада кырлыг-кара бүдүрери 1956 чылдаазындан барык үш катап эвээжээн.

Кырлыг-кара экономика талазы-биле кончуг ажыктыг культура, күш-ажылдың орулгазы база эки. Ол дугайында чамдык медээлер мындыг.

ШАТИЛОВСКИНИҢ ДУРЖУЛГА СТАНЦИЯЗЫ

	Тарылга шөлү гага	Дүжүт ц/га	Гектардан арыг орулга рубльге
Кызыл-тас	69	20,3	28,5
Арбай	17	25,4	41,8
Сула	141	24,3	38,1
Чочак-тараа	20	18,1	232,6
Кырлыг-кара	57	12,5	154,1

Оон аңгыда ажыл-агый черинге гектар кырлыг-карадан-на 10,5 килограмм ары чигири, азы немелде 30 рубль алдынган. Ынчангаш ары чигири-биле катай саналарга, гектар кырлыг-кара 184 рубльдиң арыг орулгазын берген-дир.

ЧЕРНИГОВТУҢ ДУРЖУЛГА СТАНЦИЯЗЫНЫҢ НОСОВСК САЛБЫРЫ

	Тарылга шөлү гага	Дүжүт ц/га	Арыг орулга рубльге
Кызыл-тас	20	23,8	188,5
Арбай	55	26,1	338,2
Сула	49	19,7	64,7
Чочак-тараа	43	17,2	472,3
Кырлыг-кара	95	14,3	341

ЧЕРНИГОВ ОБЛАСТА КАРЛ МАРКС АТТЫГ КОЛХОЗ

	Тарылга шөлү гага	Дүжүт ц/га	Гадан арыг орулга рубльге
Кызыл-тас	35	16,3	87
Арбай	157	21,6	87,7
Сула	132	11,6	29,4
Чочак-тараа	37	13,7	124,9
Кырлыг-кара	66	13,9	237,3

Бобы культураларын — чочак-тарааны, фасольду, чечевицаны, сояны бүдүрериндe улуг хожудаашкын болдунган.

Кырлыг-кара, бобы культураларының шөлүн 1961 чылдала катап тургузарынче болгаш калбартырынче хемчеглерни алыр херек. Оларның дүжүдүн болгаш ниити чыылдазын улуу-биле бедидери эргежок чугула.

Бедик шынарлыг үстү болгаш мал чеминге хереглээр жмыхты бээр тарымал тоорукту бүдүрерин көвүдедир дугайында улуу-биле сагыш салыр ужурлуг бис.

Картофельди болгаш ногааларны бүдүрерин көвүдериниң айтырыынче улуг кичээнгейни салыры чугула болуп турар. 1953 чылдан 1960 чылга чедир чуртка картофельдиң ниити чыылдазы 73 миллион тоннадан 84 миллион тоннага чедир көвүдээн. Ол өзүлде мырыңай чегенчиг-дир, чеди чылдың чурагайларында көрдүнгениниңден ол хожудап турар. Картофель бүдүрериниң талазы-биле хожудаашкынның кол чылдагааны — ол культураның дүжүдүнүн чавызында.

Түгле чонну хандырарынга четчир санныг картофельдиг турар эвес, харын картофельдиң шынарын шиитпирлиг бедидери база чугула. Күрүне магазиннеринде картофель рынок-туундан элээн чиик өртектиг болуп турда-ла, хоорайларда болгаш ажылчын суурларда ажылчы чоннар ону рынокта 2—3 катап улуг өртек-биле садып алганы дээре деп бодай бээр ындыг байдалга шыдажып болбас. Рынокта картофельди ылгап шилип каан болур, а чамдык магазиннерде оон өртээ чиик-даа болза шынары багай болуп турар. Шыгжамырга түгле ылап эки шынарлыг кылдыр ылап шилээн картофельди салыр ындыг чурумну доктаадыр херек. Ол болза картофельди түгле өстүрүп билириниң эвес, харын продуктуну ажаап, белеткеп база кадагалап билириниң айтырыы-дыр.

Сөолгу ийи чылдарның иштинде тускайжыттынган ногаа совхозтарын тургускулааны-биле холбаштыр ногааларны бүдүрериниң болгаш оларны садып алырының ажылдары эки-жээн. Эрткен чылын беш миллион тонна, азы 1953 чылдыындан ийи катап хөй ногаалар белеткеттинген. Ынчанмыже бисте ногааларның дүжүдү ам-даа чавыс.

Ногаа совхозтарын үлегерлиг ажыл-агыйлар кылдыр хуулдурар, эн-не бедик дүжүттерни олар ажаап ап, эки болгаш чиик өртектиг продукцияны берген турар чоруктy чедип алыр херек.

VI. КУР ЧЕРЛЕРНИҢ БОЛДУНАР АРГАЛАРЫН УЛАМ ДОЛУЗУ-БИЛЕ АЖЫГЛААР

Эштер! Кур черлерде ажылдың чамдык айтырыгларының талазы-биле чугаалаксап тур мен.

Партия бүгү улустуң деткимчези-биле кур черлерни шиңгээдип алырының улуг программазын боттандырган болгай. 41 миллион чаа черлерни андарып тараан. Түс-түс улуг совхозтар тургустунган. Кур чыткан ховулар шуут-ла чаартынып турар.

Кур черлерни шиңгээдип алырынга удур кижилер: Казахстанче болгаш Сибирьже барган херээ түл? Ында кандаачал болгай. Акша-хөренгини хей салып турар-дыр бис, чарыгдалдарның орну тургустунмас болдур эвеспе дижип турганнар.

Херек кырында байдал кандыг болганыл? Кур чер бистиң улузувуска түнү бергенил?

Кур болгаш курукган черлерни шиңгээдип алганының түннелинде күрүнеиң үндүрген чарыгдалдарының болгаш алган орулгаларының дугайында партияның Төп Комитединге ТСЭ-ниң, Күрпланның, Саң министерствозунуң, Көдээ ажыл-агый министерствозунуң болгаш тараа продуктулар талазы-биле Комитеттин киирген бижиин номчуп берейн. Ол бижикте мынчаар чугаалап турар:

«ССРЭ-ниң ТСЭ, ССРЭ-ниң Күрпланы, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң тараа продуктулар талазы-биле Күрүне комитеди, ССРЭ-ниң Саң министерствозу болгаш ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозу кур болгаш курукган черлерни шиңгээдип алганының түннелинде күрүнеиң чарыгдалдарын база орулгаларын санап көрген болгаш саналгаларның түннелдерин илеткеп тур.

1. 1954—1960 чылдарда кур черни шиңгээдип алырының районнарынга 41 миллион гектар кур болгаш курукган черлерни, оон иштинде РСФСР-ге—16 миллион гектарны, Казах ССР-ге—25 миллион гектарны андарып тараан.

Айыттынган үениң дургузунда кур болгаш курукган черлерни шиңгээдип алырының зоназындан чурт 1949—1953 чылдардагы белеткелдернин чылда ортумак деннелинге бодаарга 6 миллиард 300 миллион пуд ажыг (103,4 миллион тонна), оон иштинде РСФСР-ниң районнарынга—3,2 миллиард пуд болгаш Казах ССР-ге—3,1 миллиард пуд бараанныг тарааны немей ап турган.

Ол-ла чылдарның дургузунда күрүне 1949—1953 чылдарның ортумак деннелинге бодаарга 4,9 миллион тонна бараанныг эътти (дириг малдың деңзизи-биле), 15,3 миллион тонна сүттү, 352 муң тонна дүктү хөй кылдыр ап турган. Кур болгаш курукган черлерни шиңгээдип алган чорук чуртта көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин специализастаарын экижидер арганы берген.

2. Чаа черлерни шиңгээдип алырынга күрүнеиң үндүрген чарыгдалдарының орну бүрүнү-биле, харын хөй артыкшылдыг кылдыр дуглаттынып тургустунган дээрзин саналгалар көргүзүп турар. 1954—1960 чылдарда кур болгаш курукган черлерни шиңгээдип алырынче күрүне чаа черлерни шиңгээдип алырының зоназынга ол районнарда аңаа капитал салыышкыннарындан артык кылдыр 44 миллиард рубльди немей салып киирген.

Ол-ла үениң дургузунда кур болгаш курукган черлерни шиңгээдип алырының районнарында тарааның бараанныг продукциязының түгле немей өскениндеи күрүне 76 миллиардтан хөй рубльдиң саарылга үндүрүүн болгаш ажык орулгаларын немей алган.

Бир эвес кур черлерни шиңгээдип алганының түннелинде күрүнеиң немей алган ол орулгазындан кур черлер талазыбиле капитал салыышкыннарга кирген үстүнде айыткан чарыгдалдарны казып кааптар болза, түгле бараанныг тарааның күселинден безин күрүне кур черлер районнарының көдээ ажыл-агыйынга киирген бүгү салыышкыннарын түгле дуглаан эвес, харын база оон артыкка 32 миллиардтан хөй рубльдиң арыг орулгазын ол үениң дургузунда алган.

Шак ол 32 миллиард рубльден аңгыда, күрүне кур черлерде капитал салыышкыннарның күсели-биле совхозтарның, СТС-тернің болгаш белеткел организацияларының бүдүрүлге фондуларын барык-ла 35 миллиард рубльге улгаттырган».

Ынчангаш, кур черлер ону шиңгээдип алырынга үнген бүгү-ле чарыгдалдарны дуглаан болгаш хөй-хөй чыылдарны берип турар. Чуртта тараа белеткелдериниң 40 хуузу ам кур черден алдынып турар. Кур чер бистиң чуртувустуң чаагай чоруунга кежиин берип турар-дыр.

СЭКП ТК Казахстанның кур черлер районнарын удуртурун күштелдирер талазы-биле элээн хөй организастыг хемчеглерни боттандырган.

Казахстанның соңгу талазынга Кур черлер крайы тургустунган. Ол дээрге экономика талазы-биле кончуг чугула край. Ында 20 миллион гектар тарыыр чер бар, ында 13 миллион гектар кызыл-тасты тараан. Крайның совхозтарында болгаш колхозтарында 90 муң тракторлар, 75 муң комбайннар, 60 муң хире автомобильдер бар.

Ол крайны удуртурунун, оон болдунар аргаларын ажыглаарының айтырыы бирги чергениң ужур-дузалыг. Кур черлер районнарын удуртурунга эвилел органнарының ролю бедээн. Ол организастыг хемчеглериниң түннели ажыл-херектиң байдалынга илереп көстү бээр.

Ынчаарга кол-ла түүл болза совхоз бүрүзүн удуртур кадрлар, тускай эртемниглер болгаш механизаторлар-биле быжыглаарында болур.

Кур черлерге доктаамал кадрларны тургузар херек. Чижээ, Украинаның болгаш Соңгу Кавказтың комбайнерлериниң ажылын кур черниң механизаторлары-биле эвээр херек деп түве билдингир болбайн аан. Ынчалза-даа кур черлер районнарының партия болгаш совет организацияларының удуртукчулары боттарының тус черниң кадрларын ийи-үш чыл иштинде тургузуп алырының кол түүлүн эки билип алыр ужурлуг. Канцелярияда-даа ажылдап турар кижи болза, ону машина чолаачылаарынга өөредиңер, оон кылган ажылын эки төлеп берип турунар. Ол ажын көргүзе бээр. Ол кижи машинаны карактаар, бо чылдың дүжүдүн ажаар болгаш ол келир чылын база ол-ла машиназынга, ол-ла ажыл-агыйынга ажылдаар апаарын билир болганда, келир чылдың ажаап алыышкынының дугайын бодаар апаар болгай.

Аныяамда, Боссеге ажылдап турган үемде, аңаа слесарь Кальченко деп ажылчын кижи турганын сактып тур мен. Тараа ажаап алыышкыны чоокшулап кээрге, бистин Кальченковус заводтан, чанар куш дег, чиде халый бээр турган. Соок дүшкен, хар чаапкан соонда, бистиң Кальченковус кестy хонуп кээр түве. Бис оон кайнаар чидип чордун? деп айтырар бис. Ол болза: Кубань чордум, тараа бастырып турдум деп харыылаар турган. Кубаньда кулак казакты ол таныыр турган, оон машиназын септээш, бастырылганы эрттиргеш, акша ажылдап алыр турган.

Ол бодунуң херээн билир слесарь, оон кадында, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин база эки билир кижи турган.

Кур черге доктаамал кадрлар херек болбайн аан. Ынчанмыже түр ажылчыннарны база эки ажыглаар херек.

Ажаап алыышкын үезинде ажылын ара соксадып кааш, ажылчыннарын совхозтарже болгаш колхозтарже чорудуп турар төлээде, сезоннуг ажылдаар бүдүрүлгелерни чаа черлерге тургузары харын-даа ажыктыг болур. Көдээ ажылагый ажылынга тааржып мергеживээн кижилерни ажаап алыышкынче чорудуп турарынга бодаарга, ол артык чогумчалыг болур ийик.

Кур черлериң совхозтарында болгаш колхозтарында херектиң байдалын кичээнгейлиг өөренип көөр, ажыл-агыйны удуртуру салдынган негелделерге дугжүп турар бе, совхозтарның болгаш колхозтарның кадрлары четчелеттинген бе, ол кадрлар салдынган сорулгаларга тааржып турар бе дээрзин шуут-ла бүгү ажыл-агыйларны санап тургаш көөр херек. Негеттинип келген таварылгаларда чамдык ажыл-агыйларны кадрлар-биле немей быжыглаар азы кошкак ажылдакчыларны дуржулгалыг, шыырак кижилер-биле солуур херек.

Чүү-хөөзүн хааржактааш, эрги ажылынче дедир кажан чорудуптар ирги деп манап олурбас, харын бистиң партиявыстың херээнге, улустуң херээнге бодун хайыралавайн ажылдап бээр ёзулуг соруккурлардан, төлептиг коммунистерден, партия кежигүнү эвес тускай эртемниглерден ындыг кижилерни шилип алыр болза чогуур.

(Уланчызы 4-кү арында).

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ чугаазы

(Уланчызы).

Кур черлерге доктаамал кадрлар херек. Оон-биле кады кур черлер районнарынга эрги районнарның талазындан көргүскен дузаламчыны улам-на шын ажыглаар херек.

Ажыл-агайны удуртурында хоолгалаар чорукту буруу шавар болгаш шиитпирлиг ажып эртер херек. Хоолгалаар чорук болза чер ажылының чаңгыс аай системазын, бүдүрүлгени организастаарының схемазын бүгү-ле кур черлерге албадап дөгээр, тарылганың, дужут ажаап алыышкынының хуусааларын үстүүртен албадаар дээн оралдажыышкыннардан кестүп илереп турар. Кур черлерде шөлдер делгем, чаңгыс область безин байдалдар өске-өске, а бүгү-ле черлерни чаңгыс аай көрүп турар. Зона бүрүзүнге чер ажыглалының тааржыр схемазын ажылдап кылыр херек.

Кур черлерде кызыл-тас—кол культура. Ажаап алыышкын үезинде күжениишкинни — үгдереп быжыышкынның үезин үзамдыктырып тарамыкталдырар дээш совхозтарның ажылдакчылары кур чер районнарында шөлдерниң чамдызынга арбай тарыырын саналдап турар.

Ол черле шын ышкаш-тыр. Кызыл-таска бодааргa, арбайның үнүп быжар үези кыска болгай. Акмолинскиниң районунга кызыл-тастың өзүп үнеринден өгелээш быштак чемниг кылдыр быжарынга чедир үе—90—100 хүннер, а арбайның—75 хүннер негеттинер.

Арбайны кызыл-тастың соонда тарып болур, а ол 10—15 хүн мурнаи быжар. Ароаи эки дүжүттү бөөр. Арбай дээрге чүгле мал чеми эвес, харын база аъш-чемниң үнелиг культуразы болгай. Арбайдан крупаны-даа, пивону-даа кылыр.

Казахстанның кур черлерлиг областарынга янзы-бүрү хуусааларда быжар кызыл-тасты, ароайны болгаш чамдык районнарга көк-тарааны тарыыры чогумчалыг. Кур черге чочак-тараа, кырлыг-кара, дыралчак хендир, картофель, чигир свеклазы болгаш өске-даа культуралар эки үнер.

Кур черге бобы болгаш хөөп олуртур культураларның дугаайын чугаалаарымда, мен оларны хамыктың мурнунда өске үнүштерни түр өстүрер андарган черлерге тарыыр деп чүвени оарымдаалап турар мен. Мен арыг андарылганың талазында оолгаш аңаа хамаарыштыр тускай эртемниглерни болгаш практиктерни деткий турар мен. Кур черлерге арыг андарылга херектиг. Ынчаарга оир эвес арыг андарылгага, чижээ, чочак-тарааны тарып каар болза, курукшулганың шынары оон дорантавас, харын экижиир. Чүге ындыгыл? Чочак-тарааны калоак одуруглаар арга-биле тарып оолур, ол чорук шөлдүң чартык кезиин, харын оон-даа хөөнүн ажылдап сайзырадыр арганы бөөр. Хөрзүнге өл-шык күштүү-биле мөөңнелир. Шөл бок үнүштерден арыгланыр. Чочак-тараа соонда хөрзүнге азот көвүдээр. Колхоз азы совхоз гектар бүрүзүнден 10—12 центнер чочак-тарааны немей алыр. Ынчангаш чүгле арыг эвес, харын база азот-биле чемишчиттинген андарылга болур ышкажыл.

Ындыг шөлдерге чазын чажар кызыл-тасты андарылга чорутпайн, харын дескилээшкин соонда тарып болур. Өске үнүштер түр өстүрер андарылгага: кукурузаны, чочак-тарааны, мал чеми бобыларны, виканы, дыралчак хендирни (калбак одуруглаар арга-биле), кырлыг-караны (одуруглар аразын 45 см кылдыр ийи чергелешкектиг калбак одуруглаар арга-биле) чажып тарыыр.

Чочак-тарааны канчаар чажып тарыза чогуурул: калбак одуруглаар арга-биле азы дөрбелчин-уяланчак арга-биле чашса дээре бе дээрзинге дужулгалар кылып, өөренип көөр болза чогуур. Одуруглар аразын 45—45, 60—60, 70—70 сантиметр кылып шенээри чугула. Кандыг арганың дээре болурун практикага көөр херек.

Оон аңгыда, хөөп олуртур черлерге чигир свеклазы, картофель кирер.

Хрущев кажарлап турар-дыр дижири чадавас. Чок, ол ындыг эвес. Катаптап чугаалаайн, мен болза кур чер районнарының колхозтарынга болгаш совхозтарынга анаа-ла арыг андарылгалар турарын эвес, харын өл-шык эки мөөннеттинер, хөрзүнге азот көвүдээр ындыг андарылгаларның турарын, черниң бок үнүштерден арыглаттынарын, чазын чажып тарыыр кызыл-тастың бедик дужудун алырынга эки байдалдарның тургустунган турарын күзеп турар мен.

Өске үнүштер түр өстүрер андарылгага бобылар болгаш кырлыг-кара шак ол негелдерге харын чогум-на дүгжүп турар.

Чайгы үези кыска бооп турар районнарга кукурузаның эрте быжар сорттарын шилип тарыыры ажыктыг. Кукурузаның мочактар бөөр эрте быжар сорттары болза мочактар бербес, узун уннарлыг орай быжар сорттарынга бодааргa, гектар бүрүзүнден мал чемнериниң единицазын эвээш эвести, а харын-даа хөйну берип болур.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, кур черлерниң болдунар аргаларын улам долузу-биле ажыглаар херек, эштер.

Маная Т. Д. Лысенко чүве чугаалап турган, эш Шевченконуң номчугажының дугайын чугаалады, мен база-ла ол номчугашты номчуурун кур черлерде эштерге сүмелеп тур мен. Мен ону мөөң дузалакчым бижип каан боорга эвес, а харын ол угаанныг эки кылдыр бижиттинген ном боорга, ону мактап тур мен. Американың Каттышкан Штаттарынче КНОнун сессиязынга баар деп белеткенип турган, бистер мындыг Пленумну чыгган, көдээ ажыл-агайда четпестерни шүгүмчүлээр апаар боор бис деп бодап турган мен.

Чоруптарым мурнуу чарыында мен аңаа мынчаар чугаалаан мен:

— Кур черже барыңар, ажыл-херек-биле таныжыңар, аңаа өлөөн чоргулап, кижилер-биле чугаалажып көрүңер.

Ынчангаш ол ынаар чорупкан. Эш Шевченко—агроном, ажыл-херекти билир кижи, оон ол хөй материалдарны чыып алган. Бодунуң көрген билген чүүлдерин ол илеткен бөөрге, СЭКП ТК-га бижик бижиирин мен аңаа сүмелөөн мен. Бижиин бижип кээрге, ол бижиктен номчугаш кылырын мен база катап сүмелөөн мен. Бижикти чээрби хире кижи номчуур, а номну хөй-хөй кижилер номчуур болгай—ол ном улуг дузаны бөөр. Ынчангаш ол номчугаш улуг дузалыг болганы билдингир-дир.

Эштер! Кур черлерде ажылдап турар кижилерниң культура-амыдырал байдалдарының дугайында сагыш салыр херек. Кур черлерге чуртталга бажыңнарын, уруглар садтарын, яслилерин, школаларны, столовааларны хөйү-биле тудар херек. Ону кур черлерге бирги өөлчегде кылыр херек, чүге дээрге ынчаарывыска өлөөн хөй ажылчын күжү хосталып тыптып кээр болгай. Кижилерге техниканы болгаш амыдыралдың база культураның эки байдалын хандырып бөөри—өң чугула сорулга. Ол дээрге кижи дугайында чүгле ак-сеткилдиг сагыш салыышкын эвес, ол дээрге, харын херекти ажыл-ишчи өзу-биле көөр дээни ол-дур деп-даа чугаалап болур ийик мен, чүге дизе бир эвес силер уруглар яслилерин, уруглар садтарын тургузуп алыр болзуңарза, иелер ажылдап үнүп кээр, ниитиниң бүдүрүлгезинге идепкейлиг болгаш боттуг киржи бөөр болгай.

Культура-амыдыралдың албан черлерин бүгү-ле черлерге тургузар херек. Ажылчын күжү онза чедишпейн турар кур черлерге ону хамыкты мурнай кылыр херек деп чүвени катаптап тур мен.

Бодумнуң өлөөн хөй чугааларымга болгаш беседаларымга көдээ черлерге 4—5 каът бажыңнар тударын сүмелеп турган мен. Ынчанмыже, ол дээрге директива эвес болгай. Колхоз болгаш совхоз тудуушкунунуң тодаргай байдалдарын барымдаалаар херек. 4—5 каът бажыңнарны тудар чорук баазалыг болурун, техниктиг эки үндезинни, көдүртүр чепсектерни негээр. Совхоз болгаш колхоз бүрүзү-ле ындыг тудугну чорударынга тааржыр аргаларлыг деп сөглеп болбас. Чамдык совхозтарда болгаш колхозтарда 4—5 каът бажыңнар тударының болдунар аргалары чок, а өске каттарлыг бажыңнар тудар дээрге оларга чөпшээревейн турар бооп-даа чадавас ыйнаан. 4—5 каът бажыңнар тудары—өң-не камналгалыг тудуг болуру чугаажок, ынчанмыже ындыг тудуг чорударда болдунар аргалары чок черлерге кижилер ийи каът бажыннардан тутсуннар. Ийи каът бажыңнарны тударда өг-бүле бүрүзүнүң квартиразы бирги-даа, ийиги-даа каттарны кады өөлөөн турар болдурары күзенчиг. Ийи квартиралыг азы дөрт квартираларлыг кылдыр тутса эки. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ындыг айтыырларны колхозтарга болгаш совхозтарга шиитпирлөөр ужурлуг.

Арга-чадаарда, бир эвес кижилер чаңгыс каът бажыңнарга чанчыгып калган дээр болза, чаңгыс каът бажыңнарда-даа тутсуннар, ынчанмыже оларны суурнуң девискээринге улуг шөлдер өөлөөр кылдыр быдараткан хөрөө чок, чүге дизе, ол дээрге төтчеглөөшкин болур-дур. Ындыг болза-даа кажан-бир шагда кижилер чаңгыс каът бажыңнарның ажык чогун медереп биле бөөр дээрзинге бүзүредиг мен, хөй бергенде, хөй-хөй кижилер боттарының суурларын эде тургуза бөөр.

Көдээ тудугну саадалып болбас, эштер. Дайын сөөлүнде, Украина хоозурап калган турда, чамдык кижилер менээ чедип келгеш, чаа суурларны ам түүлге архитектурлуг планнар өзугаар тудар херек деп сүмелеп турганын сактып тур мен. Мен ындыг кижилерге: ол дээрге эки, ынчанмыже куюдуглуг херек-тир! Силерде архитекторлар чежел? Архитекторлар суурларның туруш планнарын ажылдап кылып, акша-хөренти чыгдынып турган дээрезинде кижилер кая чурттаарыл? Кижилер боттарынга амдыызында малгаш ширик, саман-биле кылган бажыннардан кылып ап турзуннар — боттарынга чаглактаныр черлер кылып алыр төлөөде, холга таварышкан-на түүлдериниң доозазын ажыглап турзуннар. Бичин байый бергеш, суурларны архитектурлуг планнар өзугаар тудуп турган бис аан—деп чугаалап турган мен.

Бо херекке кижилерни берге байдалга артырып кааш, каас, чараш түүл дээш сундуккан хөрөө чок, эштер. Ону ынчаар кылыр арга чок!

Эштер! Чер ажыглалынга шынгыы чурумну тургузар, ол чурумну боттандырары дээш агрономнарны, бригадирлерниң болгаш өске-даа ажылдакчыларның харыысалгалыын сагыыр херек. Колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге хөрзүнүү, черниң шынарын тодарадып айыткан хөрзүн карталарын кылып алыр херек. Колхозтарга болгаш совхозтарга чыл бүрүнүң демдеглел дептерлери турар ужурлуг. Ол дептерге кандыг шөлдерни кандыг культуралар-биле тарыырыл деп чүвени бижип түрза чогуур. Демдеглел дептерин колхозтуң азы совхозтуң кол агроному долдуруп бижиир. Үрезиннериң шынарын, үнүүчелин болгаш сорттарын тодарадып, үрезиннин чажар нормазын, оон чеже херектиин, гектарга херек кырында чежени чашканын демдеглеп турары эргежок чугула, ол бүгү түүлдер кандыг-бир паспорт хевири-биле илереттинген турар ужурлуг.

Дүжүт ажаап алыышкынының чурумун база тургузуп алыр херек. Ажаап алыышкын кажан, кандыг участоктан өгелөөрил, кажан доостурул. Ук шөлдү кым ажаап алганы дээрзин айтыр. Черге өө-харыысалга чок чорукту үзүткаар, ажаап алыышкынның шынары дээш харыысалганы көлүрер херек. Шөл боду өөлиг турар ужурлуг. Ол өө болза бригадир болур.

Оон-биле кады төлевирни чүгле күүсеттинген ажыл дээш эвес, харын алдынган продукцияның хемчээли болгаш шынары дээш база тургузар болза чогуур. Ол чорук заводтарда туруп турар чурумга кандыг-бир хире-чергези-биле дөмейлежир апаар.

Чамдык эштер бо чүү деп чүвел, Хрущев бюрократизм тургузуксап турар эвес ирги бе дижири чадавас. Ол бюрократизм эвес. Улуг ажыл-агайны бүдүүлүк үндезиннерге чоруп болбас. Чамдыкта кандыг болгулаар ийик? Ажаап алыышкын хуусаазы чедип кээр, шөлге ажаап алыры-биле чеде бөөрлер, а ында кызыл-тас чүгле беш-беш центнер кылдыр үнген болур. Бистер бурганның авыралы чок чүдээн аа дижир бис. Ынчаарга шөлге чажылганың чартык норма үрезини тарыттынган ышкажыгай деп ол чугаалавас болгай. Кымның ынчаар кылыпканын сөглеп бербес, медереп билинмес. Ам канчаарыл? Бо таварылгада шынгыы документилээшкин дузалаар. Документини, азы мөөң чугаалааның паспортту бодуунун холу-биле ат салып быжыглаан кижиден айтырар апаар.

Чижээлеп көөрге, белеткелдер чоруп турда, дүрген-не рапорттай кааптар дишкеш, бүгү тарааны дужааптар. Белеткелдер соонда чаңгыс ай эртерге-ле чамдык эштер Чазак черинче чагаалар бижээш, үрезинден берип көрүнер деп-ле үрезин дилеп туруп бөөр болгай. Ол ажыл-херек бе ынчаш?! Чамдыкта, эвээш үрезин чажар дээш чажылга нормазын кудуладып турар. Ынчалза-даа, чоннуң чечени-биле чугаалап турары ышкаш багай үрезинден байлак үре болбас ышкажыгай.

Бир эвес норманың чартыын чашкан болзунза, шөлге культураның эвес, харын ол культураны боогдап турар бок үнүштериниң тергиидээр чоруун болдуруп турар-дыр сен. Ол херектиң уъжун кым харыылаарыл? Буруулуг кижи болгаш-ла тывылбайн баар. Маная кандыг контрольду тургузарыл, харыысалганы кым хүлээрил? Ол контрольду агрономга бөөр херек. Чүге ындыгыл? Чижээлээрге, бүдүрүлге черлериндe бухгалтер отчёдунун күүселдези дээш чүгле завод директору эвес, харын бухгалтер база харыылап турар. Бир эвес акша документизинге бухгалтер ат салбас болза, директорнун ат салганы Күрбанкыга күш чок апаар. Ындыг чурум туруп турар ийик бе?

Үннер. Ийе, ындыг.

Н. С. Хрущев. Бисте көдээ ажыл-агайның чамдык районнарынга болгаш янзы-бүрү адырларынга чүге үстүүшкүннер болу бергилеп турарыл? Чүге дээрге, бистиинге чамдыкта мелегей кижи чедип келгеш, чүнү, кала чажарыл, чажылганың кандыг нормазы херегил, ажаап алыышкынны канчаар чорударыл деп чүвени айыткаш-ла турун бөөр болгай. Ол дээрге шыдажыр аргажок чорук-тур. Тодаргай документилелди боттандырып чорудары—бюрократизм эвес. Ол улуг эвес ажылды чорулар херек. Чогуур майыктарны ажылдап кылгаш, типограф аргазы-биле парладып алыр болза чогуур. Анаа санчурагайлар киир бижиири белен чиик чүве-дир, ынчалза-даа оон чурум эжижий бөөр. Чүвени айтырып билип алыр кижилиг, ажыл-херекти кымның харыылаарын билир аргалыг апаар бис.

Тараа, мал чеми культураларны, малды болгаш кушту өстүрер талазы-биле механизастаттынган комплексилиг бригаларны тургузар херек, эштер. Бисте эштер Гиталовтун, Мануковскийниң болгаш өске-даа хөй-хөй кижилерниң эки дужулгазы бар. Агрономнар бригадирлер-биле кады бригадада ажылдың чурумун ажылдап кылыр ужурлуг. Бригадада ажылдың доктааттынган чуруму хөөйлу болган турар ужурлуг. Бригадада хову-даа, мал-даа ажылын чоруткан турар ужурлуг.

Алтайның Рубцовск районунда «Советтер чурту» колхозта Александр Беккерниң комплексилиг бригадазы ажылдап турар. Ол боду тракторист кижи. Бригадада бригадирниң техника талазы-биле оралакчызы болгаш бригадириниң мал ажылынын талазы-биле оралакчызы бар.

Бригадага 2.400 гектар тарыыр черлер болгаш 10 тракторлар быжыглап каан.

Бригада 1.318 гектар кызыл-тас тараан болгаш гектарданна 21,5 центнер дүжүттү алган.

Бригада тараанын, нургулайында-ла кызыл-тастың улам бедик дужудун чыл бүрүде ап турар. Оон сан медээлери болур:

1957 ч гектардан 24,7 центнер
1958 ч. гектардан 25,2 центнер
1959 ч. гектардан 23,8 центнер
1960 ч. гектардан 21,8 центнер

Бригадада бар түүлдер:

мыйыстыг бода мал	550	баш
оон иштинде инектер	230	»
хойлар	1.200	»
хаваннар	1.800	»
куштар (дагаа)	8.400	»
оон иштинде төрүүр дагаалар	2.700	»

Бригада бүгү малды чемнер-биле хандырып турар. 1960 чылда чүгле кукуруза силозу безин 3.050 тонна кылдыр салдынган.

Мен мурнакчы кижилериниң дуржулгазының дугайында дыка хөй түүлдерни номчуп, олардан өөренип ап чоруур мен. Эштер Мануковскийни, Гиталовту болгаш өске-даа чаартыкчыларны ап көрөөлинер. Олар болза кандыг-бир чаңгыс культурага бүгү техниканы болгаш бүгү бригаданы бүрүн ажыглап шыдавас боор чүве деп чугаалап турарлар. Ынчангаш олар бүгү бригада болгаш бүгү техника көдээ ажыл-агай ажылдарының бүгү сезонунун дургузунда бир деп хемчээлдиг ажылдаан турзун дээш шак аңаа тааржыр культураларны тааржыр чурум ёзугаар шилип алган ажылдап турарлар. Ол кончуг чогумчалыг.

Ынчангаш, эштер, организастыг айтырыгларны эки болгаш мергежилдиг шиитпирлөөр херек. Ам, мен бодаарымга, кол-ла түүл кижилерни — агрономнарны, зоотехниктерни шилип алыры, бригадаларны тургузары, оларга техниканы бөөри ол болур. Бригаданы кым баштаарыл? Трактор бригадазы—бистиң шаанда билип чораанывыс ышкаш ындыг бригада эвес апарган болдур эвеспе. Ам ховунун-даа, тракторнуң-даа бригадазы колхозта чаңгыс аай. Чаңгыс шөлге ийи өөлиг туруп болбас болгай. Оон ужурунда бригадир кижи тракторист-даа, хову ажылдакчызы-даа болган турар, комплексилиг ажыл-агайны аайлап башкарары дээш харыысалганы ол хүлээр апаар боор. А бригадир кижиге агрономну-даа киирип болур чадавас. Тараа болгаш мал чеми культураларны өстүрүп, мал ажылын чорудуп турар ындыг бригадалар ам бисте хөй. Оларның дуржулгазынга өөренир болгаш ажыл-херекти бурунгаарладып чорудар херек.

Колхозтарның улгаттыр каттышканының дугайын чугаалаксаан мен. Бо айтырыг мөөң сеткилимни доюлдуруп келген. Киров область колхоз даргазы эш П. А. Прозоровтун бижээн түүлүн номчаан мен. Бодунун түүлүнге оон бижээни болза, колхоз 27 мүң гектар тарыыр черлиг, чурттакчылыг 137 черлерни каттыштырып турар. Ону ынчаар кылырынчы кым-на бир кижи албадапкан. Ынчаарга эш Прозоров — кончуг дуржулгалыг колхоз даргазы болгай. Ону кым-бир кижи албадапкан, чүге дээрге ындыг янзылыг ажыл-агайны эргелеп башкарары берге. Ындыг ажыл-агай болдунуп болур, ынчалза-даа чүгле кайда-бир кур черлерге, ховулуг делгемнерге болдунуп болур. Эш Прозоровтуунда байдалдарны мен билбес-тир мен. Бир эвес колхозтарны улгаттыр каттыштырып турда хажыдыышкыннар кылдына берген болза, алдгадалды эдип алырындан, өйүнде ажыл-агайны, башкартынгыр ажыл-агайны тургузар дээш бичеледир чарарындан коруп-наңар деп чугаалаар-дыр мен.

Алдгадалды хүлээп миннирининден коргпанар, чүге дээрге, бир эвес бөгүн билинмес болза, даарта барып миннир апаар, ынчанмааже ажыл-агайга улуг когаралды таварыштырар апаар болгай.

Эштер! Материалдыг сонуургалды бедитсе чогуур. Материалдыг сонуургал бистиң организастыг ажылывыска тодаргай көскү черни өөлөөн турар ужурлуг. Чүгле чаңгыс моральдыг фактор-биле ырак чорук хорошо болгаш. Материалдыг идиг-биле быжыглаттынган моральдыг фактор улуг ужур-дузалыг болур. Материалдыг идиг деп түүл дээрзин кижиниң көрген, эскерген турары чугула. Ол чорук бистиң принципте-ривиске чөрүүп турар деп бе ынчаш? Коммунизмче баарда—хамыктың мурнунда кижилер дугайында сагыш салыр херек. Кижилер дугайында сагыш салыышкын деп чүл ол? Эки ажыл дээш, күш-ажылдың бедик бүүрүкчүлүү дээш чогуур төлевир, материалдыг деткимче турар ужурлуг. Ону уттуп болбас. Материалдыг сонуургалдың айтырыгларынче бис кичээнгейни өөлөөн кошкалыпкан ышкаш-тыр бис. Ол дугайын боттарының чугааларынга оратор эштер кончуг эвээш чугаладылар. Ам ол дээрге улуг роль ойнавастаан болдур ийин деп кым-бир кижилер чугаалаар чадавас. Ынчаарга ол шын эвес болгай, эштер. Бистер хөгжүлде талазы-биле материалдыг хандырылганың айтырыглары бисти дүвүреттес хире ындыг деннелде ам-даа четпөөн бис. Бистер хөй ажылдаар, материалдыг чаагай түүлдерни хөйү-биле тургузар ужурлуг бис.

Чамдык черлерде колхозтарда болгаш совхозтарда организастыг ажылды, оон уламы-биле кижилерни шилип алырының, кадрларны тааныштыр тургузарының айтырыгларын, кижилерни материал талазы-биле деткиирин болгаш мораль талазы-биле сорук киирерин эки чорутпастай берген-дир. Чүгле ол факторларны дүүштүрүп турган, кижилерни шынап-ла бурунгаар эдертип болур болгай. (Диңмиттиг адыш часкаашыны).

(Уланчызы дараазында үнер).

Партияның съездизинге уткуштур

ЧАҢГЫС ҮН-БИЛЕ ДЕТКЕЭН

Чоокта чаа СЭКП Тожу райкомунуң пленуму болуп эрткен. Аңаа коммунистиг болгаш ажылчын партияларның төлөөлекчилериниң Москва Чөвүлел хуралының түннелдериниң дугайында илеткелди СЭКП обкомунуң төлөөзи эш Торун-оол кылган.

Пленумга чүве чугаалаан эштер делегейниң коммунистериниң төөгүлүг документилерин бир үн-биле чүүлдүгүнгенин илергейлевишаан, тайбыңны быжыглаарының хөрөөнге боттарының киржилгезин демдеглеп турганнар. «Совет Тыва» колхозтуң мурнакчы саанчызы, СЭКП райкомунуң кежигүнү эш Куку Бараан пленумга сөс алгаш — бо чылын инек бүрүзүнден-не 1700 килограммдан эвээш эвес сүттү саарын хүлээндим — деп чугаалаан.

— Бистиң колхозтарывыс эрткен чылын ниитиниң малының баш санын өстүрер, күрүнеге эзт, сүт, дүх садар хүлээлгелерин чедиишкиннинг күүсеткилээн. Төрөөн чуртка чымчак алдын белеткээр талазы-биле мурнакчы анчыларывыс улам-на көвүдеп турар. Чижээ, «Май 1-зи» колхозта хоочун анчы Ак Мырла 11 мүн, «Совет Тывада» Бараан Чогулга, Бараан Дамдын олар кайызы-даа 9600 ажыг рубльдиг өлүк тывыжын киирип бергеннер. Бистиң колхозчуларывыс СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирин амыдыралга боттандырыышаан, төөгүлүг чеди чылдың үшкү чылында мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң, өлүк тывыш белеткээриниң хемчээлин улам-на көвүдедирин хүлээнип ап турарлар. Ол болза тайбыңның хөрөөн быжыглаарынга бистиң күш-ажылчы салыышкынывыс болур—деп, Тожу райкүүскомнуң даргазы эш Сенди чугаалаан.

Районнуң ажыл-агай, культура тургузуушкунунуң бүгү-ле адырларынга социалистиг чарышты калбартып, алдынган хүлээлгелерни боттандырарын организастаар талазы-биле боттуг хемчегларни алырының чугулазын пленум айыткан.

Коммунистиг болгаш ажылчын партияларның төлөөлекчилериниң Москва Чөвүлел хуралының төөгүлүг документилерин деткээн докладды пленум хүлээп алган. Ол документилерни районнуң ажылчы чонары амгы үеде улам-на ханы өөренип турар.

А. ДОРЖУ.

Улуг көдүрлүүшкүн

САРЫГ-БЕЛ. (Телефон-биле). Совет кижилер ылаңгыя амгы үеде кажангызындан-даа артык бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турар. Барын-Хемчик районда «Комсомол 30 чылы» колхозтуң даргазы эш Комбунуң редакцияга дыннатканы болза:

— СЭКП-ниң XXII съездизинге чедиишкинниг ужуражыр дээш идепкейлиг ажыл-иш артель бүдүрүлгезиниң бүгү адырларында калбарган. Бо чылдың тудугларынга 2500 кубометр ыяшты чер-чер Советтеринге соңгудалар хүнү—март 5-ке чедир бүрүн белеткеп алырынга эш Анай-оолдун звенозу улуг сорук кирген ажылдап турар. Олар 15 кижи, баштайгы хүннерде 310 кубометрни белеткээн.

Культура албан черлеринге болгаш школага келир кыжын оттуглар 2000 кубометр ыяшты Кургаг-Адырда белеткеп эгелээн. Эш Очурнуң 22 кижилиг звенозу баштайгы үш хүнде безин 150 кубометрни белеткээн.

Часкы хову ажылынга белеткелди хынамчалыг чорутпушаан, колхоз баштаар чери болгаш парторганизация амгы кол кичээнгейни кышкы мал ажылынче угландырып турар. Малдың байдалы хүр, ынчалза-даа фермаларже болгаш кыштагларже сигенни, малдың өске-даа чемнерин мөөнеп турар.

СЭКП Төп Комитединиң январь Пленумунуң материалдарын танышкаш, колхозчу малчыннар күш-ажылчы улам бедиткен хүлээлгелерни алган. Чижээ, бо чылын төрүүр 100 хойга онааштыг 112 хураганнарны менди доруктуруп өстүрер, чурт хойларының бирээзинден-не ортумаа-биле 2 килограмм дүктү кыргып алыр. Бо хүннерге чедир төрээн 910 хойнуң хураганнары шупту менди.

Парторганизацияның агитколлективи Пленумунуң материалдарын колхозчуларның ортузунда калбак таныштырып турар. Колхоз төвүнден чоокта чаа 8 кижи составтыг культбригада организастап үндүрген. Олар малчыннарны хаактыг эргип, ажылишке дузалаштыыаан, тайылбыр ажылын чорудар, концерт көргүзерлер.

ДЕЛЕГЕЙ БАЙДАЛЫНЫҢ ДОПЧУЛАЛЫ

Үжен үш дугаар президентиниң алдар чок дүшкени

Январь 20-де АКШ-ка чаа президентиге эрге-чагырганы хүлээдип бөөриниң байырлалы болган, Вашингтонда Ак бажыңның чаныга хөгжүмнерни үрдүрүп турда АКШ-тың үжен үш дугаар президентизи Эйзенхауэр бодунуң эргелерин чаа президент Джон Кеннедиге хүлээдип берген.

Америх солуннарның бижип турарын ёзугаар алырга, ол хүнден өгелөөш АКШ-тың төөгүзүнде «Эйзенхауэрниң үези» эгелөөн. Делегейниң өскедаа чурттарының улустары-биле бир дөмей америк улус АКШ-та эрге-чагырганың солуттунганы политиканың база солуттунганы болур дээрзинге идегелин илергейлеп турар.

Эйзенхауэрниң эрге-чагырганда турган «үезин ундараашкынның сес чылдары, Эйзенхауэрниң башкарылгазының 8 чылы дээрге экономиканың доктаашкынының болгаш делегейге АКШ-тың ат-алдарының буурап дүшкениниң сес чылы болур» дээрзин Голландияның «Хет фрейе фолк» дээр барыын социалист солуну бижээн.

Шынап-ла эрткен сес чыл америк улуска амыдыралдың аар-берге байдалдарындан өске үнүү-даа бербээн. Кеннеди бодунуң салгакчызындан багай салгалды хүлээп ап турар. Америк экономика күштүг кудулаашкынга үш удаа таварышкан. Бүдүрүлгеге доктаар чорук үргүлчү болуп келген. Кан шуткуур, автомобиль, машина тудуу, химия, тудуг болгаш үлетпүрнүң өске-даа адырларында бүдүрүлге соксаал чокка кызырлып турар. Ажыл чоктарның саны көвүдээн. Экономистерниң санааны-биле алырга, Эйзенхауэрниң үнүп турар хүнүнде ажыл чоктарның саны 5 миллион кижиге четкен. Фермерлериниң хоозураашкыны күштелген. Делегей рыноктарынга долларның үнези улуу-биле кудулап баткан. АКШ-тың алдын курлавырлары дооступ турар.

1961—1962 сан-хөө чылында АКШ-тың бүгү төөгүзүнге турбаан шериг чарыгдалдарынга 47.392 миллион долларны киирип турар, ол болза эрткен чылдыындан бүдүн чартык миллион доллар хөй.

Улустуң мурнунга чугаалаан бодунуң сөөлгү чугаазында Эйзенхауэр чепсегленишкинни эндере бүдүрериниң, делегейге дүшкүүрлүг чорукту, айыылдыг дайын үскүлежиишкиннерин күштелдиргениниң коъ буруулуглары кылдыр бодун болгаш чазаан база катап сойгалаттырган. АКШ-тың даштыкы политиказының агрессчизи, ылаңгыя Кубага удур чепсектиг шуруушкуннуң белеткелинде, Лаостуң херектиринге АКШ-тың ажык шериг холгаарлаашкынында, бодунуң чуртунуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш демисежип турар конго улустуң демиселин базар дээр оралдажыышкыннарда онза тодазыбиле илерээн. Америк империалистерниң бо үүлгедиглери тайбыңның хөрөөнге онза айыылдыг, оон ужурунда АКШ-тың эвилелчилери безин анаа дүвүреп турар. Ак бажыңның чаа өөзи угаазылалдыг политиканы чорудар боор дээрзинге идегелин оларның чамдыктары илергейлеп турарлар.

Ам кажан АКШ-та эрге-чагырганга чаа президент келгенде хөй-хөй чурттарның хөй-ниитизи Эйзенхауэр, Даллес, Никсон оларның «үезинде» болгулап турган ындыг айыылдыг политикиг авантюраларны АКШ-тың чаа чазаа боллурбас дээрзинге идегелин илергейлеп турар. Ол авантюралар тайбыңны халаптың бизинге каш удаа чедирип турган болгай. «Нейшн» солуннуң бижин турары болза, Трумэн биле Эйзенхауэрниң үезинде Каттышкан Штаттар кадыг-дошкун угланыышкынны барымдаалап турган, чурттарның иштики херектеринге холгаарлаашкындан өске чүү-даа чедип албаан.

Лаоста дайынның өртүн өжүрер

Америк дайынзырактар Лаоста дайынның одунче үстү кударын үргүлчүлеп турар. Индий-Кыдатка тайбыңның дугайында 1954 чылда женева дугуржулгаларын каржызы-биле таптай баскаш, АКШ-тың чагырыкчы бөлүктери баштай Суванна Фуманың чазаанга удур үймээнни Лаоска күткүп үндүрген, а ам үймээнчилерге шериг болгаш сан-хөө дузаламчызын көргүзүп турар. Чоокта чаа АКШ ракета чепсек-биле чепсеглээн шериг самолёттарын үймээнчилерге берген. Ынчалзажок Лаостуң дүрүм ёзугаар чазааның шериглери үймээнчилериниң отрядтарынга улуг согуушкуннарны таварыштырып турар. Ассошиэйтед Пресс агентилелдиң дыннадыгларын ёзугаар алырга, чалчалар Фуми Носаван биле Бун Ум олар Лаостуң найысылалы — Вьентьяндан чайлан үнерин дүвүрээзин-биле белеткеп турар.

Үймээнчилер шериглериниң солдаттары болгаш офицерлери өскеним эрге-ажыктары дээш бот-боттарын өлүржүрүнүң ханныг дайынынче бистерни киир тырткан дээрзин хүн келген тудум-на улам медереп билип турар апарган.

Бо байдалдарда Лаоста айыылдыг дайын одаан доп-дораан узуткаар дээш бүгү хемчеглерни алза чогуур дээрзин чаагай сеткилдиг кижилер билип турар. Тайбыңга ынакшылдыг күрүнелер Лаоста байдалды таарыштырарының эки оруун—сонуургалдыг күрүнелериниң төвүлел хуралын чыылдырар саналдап турар. Ындыг саналды Камбоджа күрүнениң баштыңы Нородом Сианук киирип, Индий-Кыдатка тайбың дугайында 1954 чылдың женева дугуржулгаларынга киржикчи чурттарның, Лаоска хайгаарал болгаш контроль талазы-биле делегей комиссиязының кежигүннериниң, Лаостуң кожазы чурттарының төлөөлекчилериниң төвүлел хуралын чыылдырар дээн. Н. С. Хрущевтун, Н. Сиануктун болгаш Лаостуң премьер-министри Суванна Фуманың аразында солушкан чагаалардан билдинип турары болза, Лаоска тайбыңны, чаңгыс эпти болгаш нейтралитетти хандырарынга база Азияның ол районунга тайбыңны быжыглаарынга дөгүм кылдыр ындыг төвүлел хуралды организастаарынга бүгү-ле эргежок чугула түүлдерни өске күрүнелер-биле кады кылырынга беленин бистиң чуртувус илереткен. Совет Эвилелиниң туружун Кыдат Улус Республиканы, Вьетнамның Демократтыг Республиказының болгаш Моол Арат Республиканың чазактары деткээн. Ынчалзажок Каттышкан Штаттарның чазаа ол саналды херек кырында хүлээвейн барган.

Ындыг негелде кадык бодалга чөржүп турар, ынчангаш АКШ-тың эвилелчилери—Англия болгаш Франция безин бо айтырыг талазы-биле АКШ-тың туружун ажыы-биле деткиирин шиитпирлевээн. Ындыг турбуже, Англия болгаш Франция Суванна Фуманың дүрүмнүг чазааның шынныг херээнин талазынга турарын база күзевейн турар.

Лаоска удур АКШ-тың агрессчи үүлгедиглери Мурнуу-Чөөн Азияда дайынның одаан тургускан. Оон ужурунда бүгү депшилгелиг кижи төрелгетен Лаоста байдалды доп-дораан таарыштырарын негеп турар.

К. БЕЛЯЕВ.

Редактор К. С. ШОЙГУ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчызының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарьның болгаш харыысалгалыг дежурныйның 23-35, көдээ ажыл-агай, үлетпүр болгаш транспорт килдистериниң 25-38, партийжи-амыдырал болгаш культура-амыдырал килдистериниң 37-13, иштики информация килдизиниң 20-60, чагаа болгаш совет тургузуг килдистериниң 21-27, литажылдакчыларның 22-64, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 21-47. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

ТС — 00226. Чагыг № 173. Культура эргелелиниң типографиязы